د استاد یاد

د منځنۍ آسیا د لوي علمي شخصیت
پوهاند عبدالحي حبیبي ژوند او آثار

لیکوال

حبیب الله رفیع

۱۹۸۵ ع

ټرون

د لوي استاد د درنې مېرمنې
له لوړ نامه سره
چې
د ژوند ټولې سړې تودې يې
په ورين تندي ور سرته وزغملې
او
د ناروغۍ په سختو شپو او شېبو کې يې
يوازينۍ پرستاره او مدد گاره
وه

په مينه
ح، رفيع

بسمه تعالیٰ

سریزه

علمي توابع او هستۍ که څه هم جسماً په یوه ملت پورې تړلې وي خو په حقیقت کې دوی یوه ګډه بشري هستي ده، دوی دومره واړه نه وي چې په محدودو سیاسي چوکاټونو کې محدود پاتې شي، د دوی د علم د ونې میوه ټول بشر ته رسیږي او د ټولو انسانانو خوله خوږوي.

دا ډول هستۍ د بشر د تاریخ د ویاړ شملې دي او ټول بشریت په ګډه ویاړ پرې کولې شي او د ګډو تاریخي افتخاراتو په حیث ورته د احترام سرونه ټیټوي.

د بشري علم او پوهې خدمتګاران مړینه نه لري، هغوئ جسماً له دې نړۍ څخه ځي خو معناً تل په بشري ټولنه کې پاتې کیږي او د خپلو ژوندیو خدمتونو په وسیله د بشریت په تاریخ کې لوړ مقام لري.

پوهاند عبدالحي حبیبي همداسي یوه علمي هستي وه چې جسماً د افغانستان له سر لوړي ملت سره تړلې ؤ خو د کار او علمي خدمت په ساحه کې د افغانستان، پښتونخوا، منطقې او شرق یو نابغه او پیاوړې محقق او عالم ؤ، ده تر نیمه پیړۍ زیات د علم خدمت کړی ؤ، نوی علمي نکات یې را بر سېره کړي او پاخه تحقیقونه یې کړي وو چې په شرق سربېره د غرب محققینو یې هم په آثارو تکیه کړې او د سند په توګه یې وړاندې کول، د یونسکو بین المللي علمي موسسې یې په نړیوالو ژبو آثار خپاره کړي وو، او په افغانستان، پاکستان، ایران، او مصر کې یې کتابونه خپریدل او د یادو شوو هیوادو علمي مجلو یې ګټور تحقیقونه او مقالې خپرولې.

د استاد مړینه یوه لویه ضایعه ده چې د شرق د علم په نړۍ کې پېښه شوه. موږ په دې رساله کې له ده سره د آشنایۍ په غرض د ده ژوند او آثار څېړو او په لنډ ډول یې وړاندې کوو، زهٔ دلته دا هم باید یاده کړم چه د استاد مقام ډېر لوړ او عالي دئ خو زما قلم ډېر ناتوان او کار مې نیمګړی دی.

په دې لیکنه کې ما سره له دې چې د استاد بېلا بېلو آثارو ته مراجعه کړې خو اساسي مأخذ او سند مې هغه سوانح ده چې دوی په خپل قلم لیکلي او ما ته را سپارلي ده او هم دا لیکنه زما په هغه شل کلنه مطالعه ولاړه ده چې د لوی استاد د یوه واړه شاګرد په توګه مې له دوی سره بې له انقطاعه ناسته پاسته درلوده او دوی د یوه مشفق استاد او یوه مهربانه معنوي پلار په توګه زما سرپرستي او لار ښودنه کوله.

زهٔ په داسي حال کي چي تاسو درانه لوستونکي د دې رسالې لوستلو ته رابولم د دوي پاک روح د لوي خدایؒ له دربار څخه ښاد غواړم!

په مینه
حبیب الله رفیع
پېښور، کوز تاکال
۱۹ \۵\ ۱۳۶۳ش ۹ \۸\ ۸٤ ع

لومړۍ برخه

د استاد حبيبي د ژوندانه بيلابېل اړخونه

خدايه څه شول؟ هغه ښکلي ښکلي خلق — په ظاهر په باطن سپين سپيځلي خلق

هيڅ خندا مي له دې خلقو سره نه شي — ژړوي مي هغه تللي، تللي خلق

''حضرت رحمان بابا''

مَوْتَ الْعَالِمِ مَوْتُ الْعَالِمِ

د ١٩٨٤ع کال د مي نهمه نيټه يوه ويرمنه او له غمه ډکه ورځ وه، په دې ورځ يو لوي عالم او علامه، يو لوي استاد او استاد الاساتيد، د پښتونخوا او منطقې يو لوي نابغه محقق او اديب پوهاند عبدالحي حبيبي له دې نابودي نړۍ ته د تل له پاره سترګي پټي کړې، له موږ نه يې د آخرت سفر وکړ او د علم او ادب په حلقو کي يې خپل ځاي د تل له پاره تش پرېښود.

هو!

په دې ورځ داسي زړۀ له غورځنګه ولويد چي تر نيمي پيړۍ زيات د خپل هېواد، اولس، ژبي، ادب، او ثقافت په مينه کي خوځېدلي او ټپېدلي ؤ.

په دې ورځ داسي مغز له کاره ولويد چي تر نيمه پيړۍ زيات يې د علم، ادب، تحقيق، تتبع او تفکر په ساحه کي فکرونه او سوچونه وهلي وو، نوې علمي باريکۍ او لاري يې موندلي وې او نوي علمي او ادبي رازونه يې کشف کړي وو.

په دې ورځ داسي ګوتي له قلم نه بېلي شوې چي تر نيمه پيړۍ زيات يې قلم د علم او پوهي ليکلو او خورولو ته ګمارلي ؤ او په لسهاؤ زره پاڼي يې د علم، ادب، تاريخ او نورو علمو په ساحو کي پرې ليکلي وې.

په دې ورځ هغه ژبه له خبرو نه ولويده چي تر نيمه پيړۍ زيات عمر کي يې په زرهاؤ تنه شاګردان روزلي وو، په علمي مجالسي کي يې پاخه او علمي بحثونه کړي وو او په عادي صحبتونو او مرکو کي يې په ډېرو خوږو الفاظو ډېر علمي رازونه او رمزونه او معلومات او تجربې خپلو صحبت کړونو ته رسولي وو.

په دې ورځ له هغه تن نه ساه ښېله شوه چې تر نیمه پېړۍ زیات په خپله تیاره ټونله کې د ډیوې غوندې ځلیدلی ؤ، ځان یې سوځاوه خو خپله ټولنه یې روښانه کړې وه او خپلې ټولنې ته یې د خپلو تل پاتې آثارو نه فنا کیدونکې ډیوې بلې کړې وې.

او بلاخره د مې میاشتې خپله هغه لویه لورینه چې ۷٤ کاله پخوا یې پر موږ کړې وه، بیرته واخېستله.

هو! استاد حبیبي مشفق استاد ؤ، صمیمي دوست ؤ، متواضع عالم ؤ، په هیواد او معنوي شتمنیو مین افغان ؤ، زړهٔ سواند انسان ؤ، دردمن لیکوال ؤ اور ژبي ادیب ؤ، دقیق محقق و، پوخ نقاد ؤ او...

ما ته د ده د شاګردۍ شل کلن افتخار را په برخه دي یعني کله چې ما قلم په لاس اخیستي او ګوډې ماتې کرښې مې پرې لیکلې، ده زما سرپرسي او څارنه کړې د تحقیق او څه لیکلو په تاریکیو او باریکیو کې یې لار ښودنه راته کړې، اسناد یې را سپارلي، منابع یې راته ښودلي او د لیک او څېړنې د فن لاره یې راته په ګوته کړې ده، خو "چه نسبت خاک را با عالم پاک" هغه لوي انسان ؤ، عالم شخصیت ؤ، د وخت علامه اؤ نابغه ؤ خو زه جاهل پاتې شوم، بې پوهې پاتې شوم، بې توښې پاتې شوم او بې تهیې پاتې شوم، یوازې او یوازې دا ویاړ لرم چې د دوی په خدمت کې پاتې شوی یم خو دا ارمامن را سره پاتې دي چې ما د دوی خدمت و نه کړای شو، د دوی د ناروغۍ او کمزورۍ په وخت کې له دوئ نه لیرې، ډېر لیرې او په فرسخونو لیرې پاتې شوم او د دوی وروستي دیدن مې نصیب نه شو.

استاد حبیبي یوازې په ما حق نه لري، په ټولو افغانانو حق لري، په ټولو پښتنو حق لري، په ټوله منطقه حق لري په ټول شرق حق لري او د علم په ټوله نړۍ حق لري نو ځکه یې مړینې د هیواد، سیمې، شرق او غرب ټولې علمي حلقې خواشینې کړې او د ده ضیاع یې یوه لویه علمي ضیاع او نه جبیره کیدونکې ضیاع وبلله.

دلته دا هم د یادولو ده؛ مخکې له دې چې زه د ظلم وحشت او پردي تاړاک او ناروا واک له امله خپل خوږ وطن پریښودلو ته اړ شم یوه ورځ د استاد حضور ته روغلې وم، مخې ته یې کاغذونه ایښي وو، ما پوښتنه ترې وکړه:

استاد دا څهٔ دي؟

د وې وویل:

دا زما سوانح ده، چا را نه غوښتي وه، ورته لیکلې مې ده او څو نسخې مې ترې فوټوکاپي کړې دي، که کومه نسخه یې دې په کار وي در سره وایې خله!

ما په ډېره مینه او تنده یوه نسخه ترې را واخیستله او کله چې له افغانستان نه راتلم له ځینې نورو ضروري کاغذونو سره مې د دهٔ سوانح عمري هم را سره راوړه او په دې لیکنه کې سندي تکیه تر زیاته حده په همدې د ده د خپل لاس لیکلې سوانح باندې شوې ده.

د استاد کورنۍ او زوکړه

د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کي د احمد شاه بابا له وخته د ملا بابړ مسه خیل کاکړ یوه کورنۍ اوسیده، چي په خپله ملا بابړ د لوړ ړوب له مسه خېلو څخه د ۱۱۵۰ هـ ق (۱۷۳۷ع) کال په شا او خوا کي زاړه کندهار ته راغلي ؤ، دئ د کندهار لوي مدرس او د اسلامي علومو استاد او د فضیلت څښتن عالم ؤ، له اسنادو نه داسي ښکاري چه د ملا بابړ په ژوندانه کي د ده زوي ملا فیض الله د احمد شاهي سلطنت د پاي تخت لوي ملا او د شاه ولي خان صدر اعظم د کورنۍ لوي استاد ؤ، دی د پښتو، فارسي، عربي مؤلف، شاعر، او تکړه لیکوال ؤ چه په عربي ژبه يې د منطق یوه ابتدایي رساله د خپل زوي حبیب الله د زده کړي له پاره تالیف کړې او پر تجوید هم یو کتاب لري، د تحقیق التوبه رساله يې په عربي کښلې ده او د پښتو شعر یوه فصیحه او خوږه نمونه يې لرو.

د فیض الله اخوندزاده زوي مولوي حبیب الله ؤ چي په علمي حلقو کي په محقق قندهاري مشهور ؤ، په افغانستان، هند، او ایران کي يې زده کړه کړې وه، د وخت په منقولو او معقولو علومو یو عالم ؤ، او په دیني علمو، ریاضي، هندسه، منطق، اخلاقو او نجوم کي يې په پښتو، فارسي او عربي ژبو ګټور او ابتکاري آثار کښلي دي چي په کندهار کي په ۱۲۶۳ هـ ق (۱۸٤٦) وفات شوي دئ.

د محقق قندهاري زوي مولوي عبدالرحیم اخونزاده هم لوئ عالم او د کابل په بالا حصار کي د امیر شیر علیخان د ولیعهد عبدالله جان استاد و او په ۱۲۹۸ هـ ق (۱۸۸۰ ع) کال کي چي امیر عبدالرحمن خان کندهار فتح کړ نو يې مولوي عبدالرحیم په خپله توره د خرقې شریفي د ګنبدي په مدخل کي وواژه، د مولوي عبدالرحیم د یوه زوي نوم ملا عبدالحق ؤ چي دي هم د خپل وخت یو پوه او عالم شخصیت ؤ.

استاد حبیبي له همدې لوي علمي کورنۍ سره تړلي ؤ او د همدې لوي علمي وني یو علمي مېوې ډک ښاخ ؤ، ده له یاد شوي ملا عبدالحق کره د کندهار په بامیزو په کوڅه کي د ۱۳۲۸هجري قمري کال د دوهمي خور په ۱۷ نیټه (چي د ۱۹۱۰ع کال د اپریل له ۲۸ او د ۱۲۸۹ هـ ش کال د ثور له ۷ سره سمه ده) د پنجشنبې په ورځ دې نابودي دنیا ته سترګي وغړولې.

پلار په خپل نوي ماشوم عبدالحي نوم کیښود او دی لا همداسي ماشوم ؤ چي د پلار سوري يې له سر نه لیري شو او زمانې د یتیمۍ سپېره څاپېره په مخ ورکړه.

د استاد زده کړه او مطالعه

د یتیمۍ ځاپېړي د استاد حبیبي مخ شین کړ خو له کورني علمي میراث نه یې کوږ نه کړای شو، ده د خپلو ځنډنو (اسلافو) لاره وپالله او زده کړې ته یې کلکه ملا وتړله، استاد دیني عنعنوي زده کړه د کندهار ښار په جوماتونو کې پیل کړه، همداوخت په ۱۹۱۹ ع کال د افغانستان خپلواکي تر لاسه شوه او د هېواد په گوټ، گوټ کې ښوونځي پرانستل شول، استاد هم د کندهار د شاله مار به لومړني ښوونځي کې شامل شو، شپږ کاله وروسته یې د لومړني ښونځي بري لیک تر لاسه کړ او په پنځلس کلني کې د په همدغه ښونځي کې د ښوونکي په حیث وټاکل شو.

لکه چه ومووېل د استاد حبیبي کورنۍ د علم کورنۍ وه، ده د جومات او ښوونځي په زده کړه بسته و نه کړه، د کتابونو ډېره کوچنۍ پانگه له پلار نه په میراث ورته رسېدلي وه، په دې ذخیره کې د علامه محمود طرزي د سراج الاخبار کلکسیونونه د کلکتې د حبل المتین د مشهوري جریدې کلکسیونونه او د محمود طرزي لیکل شوي کتابونه چې په کابل کې چاپ شوي، موجود وو.

د استاد حبیبي سترگې په هماغه ماشومتوب کې د مولوي جلال الدین بلخي په مثنوي، د خواجه حافظ په دیوان او د شیخ سعدي په گلستان او بوستان خلاصي شوي وې، د ښوونځي د زده کړې په وخت کې یې په رسمي درسونو سربېره له خپل تربره مولوي عبدالواسع نه د صرف نحوې، ریاضي، هېأت، فقه، اصول فقه، منطق بلاغت، عروض او قافیې لومړني کتابونه ولوستل؛ د ده تربور هم د همدې علمي کورنۍ یو غړی ؤ؛ چې پوخ لیکوال، زړور نقاد او اورژبی خطیب هم ؤ، د دولت د قوانینو په ترتیب کې یې (چې هغه وخت نظامنامې بلل کېدې) لویه برخه درلوده او کله چې په ۱۳۰۸ هـ ش\۱۹۲۹ ع کال کې پر افغانستان باندې د سقو د زوي په مشرۍ قانون دښمنه غله مسلط شول دئ یې توپ ته وتاړه او شهید یې کړ؛ شهید مولوي عبدالواسع د زده کړې خاص طرز او آسانه لار درلوده او استاد حبیبي یې له همدې لنډې لارې نه د یوه کال په اوږدو کې د علومو له مبادي سره روږدې کړ.

د استاد حبیبي بل استاد اروابناد علامه مولوي ابوالوفاء کندهاري ؤ چې د ژوند تر پایه پورې یې په جنوبي هند کې د دکن په نظامیه مدرسه کې د فقه او قرأعت د استادۍ چارې تر سره کولې؛ دی هغه وخت په کندهار کې د دوې په کورني جومات کې استوگن ؤ، مولوي صاحب هم یو لوی عالم ؤ، له ده نه یې هم په ادبیاتو، علم قرأت او هغو کتابونو کې چه منتهیان یې په درس لولې زیاته گټه واخیسته او د احادیثو درسونه یې له خپلو دواړو استادانو نه ونغوړل.

استاد حبیبي همدغه وخت چې د اقلیدس د اشکالو د جاز او لایجوز او د منطق د صغرئ او کبرئ په کړلیچونو کې سرگردانه ؤ؛ د کابل د نویو ښوونځیو جغرافیا، طبیعیات، او حساب یې هم ولوست، سراج

الخبار او حبل المتين يې مطالعه کول او بيا يې له ''کاوه''، ''ايرانشهر''، ''ارمغان'' او ''الهلال'' مجلو نه خپله علمي ساحه پراخوله او زده کړه يې ترې کوله.

لوي استاد د کار په دوره کي هم زده کړه نه پرېښوده، همدا وخت يې انګليسي او اردو ژبي هم تر يوه ځايه زده کړې، او د دې دوو ژبو کتابونه يې مطالعه کول، د تاريخي څېړنو لار او ميتود يې له ''کيمبرج هستري آف انډيا''، هندي او مصري لويو ليکوالو لکه جرجي زيدان، شبلي نعماني، او سيد سليمان ندوي له آثارو، د برلين د کاوه مجلې له مقالو او د محمد قزويني له ګټورو آثارو نه زده کړل.

له يوې خوا ښه ذهن او ذکاوت، له بلي خوا د علم پرله پسې هڅي او تلاش له عبدالحي سره د حبيبي تخلص چه علامه حبيب الله قندهاري ته منسوب دی زيات کړ. متتبع او لوي ليکوال يې ترې جوړ کړ په لسهاؤ ګټور آثار يې وليکل او په سلهاؤ مقالې يې نشر کړې، د شرق او غرب په علمي حلقو کي يې په آثارو علمي تکيه وشوه، او د علمي لاسوند او سند په توګه ومنل شول.

استاد د ښونکي او استاد په حيث

مونږ مخکي ياده کړه چه استاد د ژوند بېل بېل اړخونه او ابعاد درلودل، لکه څنګه چي تاريخي نوابغو او علامه عالمانو به د ژوند په ډېرو چارو کي لاس درلود، په يو وخت کي به په څو سره بېلو علومو کي ماهر او وارد ؤ؛ استاد هم همداسي يو شخصيت ؤ، د ده ژوند ډېر اړخونه درلودل، هر اړخ يې کامل او بشپړ ؤ او ابتکاري ګامونه يې پکي اخيستل چي له دې نه يې يو اړخ هم د استادئ اړخ دئ.

استاد پنځلس کلن ځوان ؤ چي د افغانستان د آزاد او انقلاني دولت له پروګرام سره سم د کندهار په لومړنئ ښوونځي کي ښوونکي وټاکل شو؛ په دې توګه د دۀ لومړني دنده (وظيفه) او اجتماعي مسئوليت د ماشومانو د روزني له درانه کار نه پيل شو؛ ده دا وظيفه درې کاله په برياليتوب سره تر سره کړه.

په ۳۲ کلنئ کی يو ځل بيا د استادئ زمينه مساعده شوه، دی د کابل پوهنتون د ادبياتو د پوهنځي مؤسس رئيس ؤ، دې پوهنځي نه درسي پروګرامونه درلود، نه درسي کتابونه، نه استادان او ښونکي؛ استاد له لويې ازمويني سره مخامخ ؤ، د پوهځي په اداره او تنظيم سربېره يې د پښتو ادبياتو تاريخ لومړي ټوک د همدې پوهنځي د تدريس له پاره تاليف کړ او شاګردانو ته يې درس ترې ورکړ؛ دا ځل دی د لومړنئ زده کړي په ځاي د لوړو او عالي تحصيلاتو په تدريس مؤظف ؤ او له دې ازمويني نه هم داسي بريالي راووت چي دې پوهنځي ته يې پخه خښته کينښوده، اوس چي دا ښونځي د پاخه عمر ده، بيا هم د ده هماغه د ادبياتو تاريخ پکي لوستل کيږي او په دې سربېره دا کتاب د پيښور پوهنتون د پښتو څانګي په درسي کتابونو کي هم شامل دئ.

دریم ځل په سپین ږیرتابه کي د استادۍ دنده ورته وسپارله شوه، دا ځل د زده کړي او تدریس بله مرحله وه، دا په هماغه ادبیاتو پوهنځي کي د ماسټري پروگرام ؤ، د دې له پاره هم استاد په ۱۳۵۷ هـ ش ۱۹۷۸\ع کال وگومارل شو، دا هم نوې شرو او نوې بناه وه او د دې بنا د بنسټ ځښته هم د دوي په لاسونو کېښودله شوه چي په مینه یې ټولني ته د دې دورې د شاگردانو په بریالي وتلو سره د دې زیار مېوه هم تر لاسه کړه او په دې توگه د درس له لاري ده په زرهاؤ شاگردان وروزل او د ژوند په بېلا بېلو پړاوونو کي یې د استادۍ مقدسه دنده په بشپړ بریالیتوب او علمي صلاحیت سره تر سره کړه.

استاد د ژورنالست او صحافي په حیث

د استاد د کار او فعالیت دوهم میدان د ژورنالیزم او صحافت میدان دئ، دی په ۱۳۰۶ هـ ش \ ۱۹۲۷ع کال د هېواد د یوې مهمي جریدې طلوع افغان چي د افغانستان د خپلواکي له تر لاسه کیدلو نه ورسته په ۱۳۰۰ هـ ش\۱۹۲۱ع کال را وتلې وه او د خلکو د تنویر او تبلیغ وظیفه یې درلوده، د مدیر معاون وټاکل شو، ده نظري ژورنالیزم د سراج الاخبار، حبل المتین او د وخت د نورو کورنیو او باندنیو خپرونو په رڼا کي مطالعه کړي ؤ خو دلته عملاً دې کار ته ور دننه شو، تیز استعداد د پرمختگ دروازې ورته خلاصي کړې او د بابه عبدالعزیز غوندي په هیواد مین او خواخوږي پښتون یې (چي دا وخت د طلوع افغان مدیر ؤ) په دې لار کي لاربنود شو.

د سقوۍ په توره دوره کي چي د هېواد واکي د غلو په لاس کي لویدلي وې (۱۳۰۸هـ ش ۱۲۲۹\ع) استاد ظاهراً د اخبار معاون ؤ خو عملاً هر څه د ده په غاړه وو ځکه بابه عبدالعزیز ناروغه ؤ، ده په دې حساس وخت کي هم اخبار وچلاوه او بیا په دې کار کي دومره پیاوړی شو چي په ۱۳۱۰ش ۱۹۳۱\ع کال یې رسماً مدیر شو او د ۱۳۱۱هـ ش کال له پیل نه بې د کندهار د هغه وخت د رئیس تنظیمه اروانباد محمد گل مومند په امر دا جریده ټوله په پښتو کړه او د هغه وخت د ژورنالیزم له ټولو اصولو او معاییرو سره سمه یې وچلوله، دا په حقیقت کي د پښتو لومړنۍ جریده ده او پوره لس کاله یې دی مدیر پاتي شو چي وخت په وخت یې نوي ابتکارات پکي وکړل او د پرمختگ په مسیر کي یې واچوله.

کله چي په ۱۳۱۹ ش ۱۹٤۰\ع کال کابل ته راغي او د پښتو ټولني مشر شو، دلته یې کابل مجله هم په خپل لاس کي واخیسته او د ریاست په چارو سربیره یې دا مجله هم وچلوله په کابل مجله کي یې هم نوي لاري پرانستلې، تنوع او علمي درننبت یې پکي راوست او د همده په وخت کي کابل مجله هم ټوله په پښتو واوښته او یوه بشپړه معیاري پښتو مجله یې خپره کړه.

له ۱۳۲۹هـ ش ۱۹۵۰\ع کال نه وروسته چي لوي استاد د ظلم او استبداد له لاسه له هېواده وووت او ورور هېواد پاکستان ته را مهاجر شو، دلته هم د ژوند له راز، راز مشکلاتو سره، سره د ژورنالیزم له سنگر نه

څنګ ته نهٔ شو؛ د جمهوریت بږغ په مجله کې یې انقلابي سیاسي مقالې خپرې شوې او په پېښور کې یې د آزاد افغانستان جریده په پښتو او فارسي نشر کړه. د افغانستان د مظلوم اولس د حقیقي آزادۍ غږ یې پورته کړ، د افغانستان د وخت د واکدارانو غیر ملي سیاست یې افشاء او رسوا کړ، د پخو تاریخي اسنادو په رڼا کې یې له افغان اولس سره شوي خیانتونه را بر سېره کړل او د افغانانو سیاسي او ملي غورځنګونه یې وڅېړل، هم دا وخت یې د کراچي د سروش په ادبي مجله کې د افغانستان د ادب او تاریخ په باب ډېري مقالي په فارسي ژبه خپرې کړې او د دې مجلې د اداري غیر مستقیمه څارنه یې کوله.

په ۱۳٤۰ش \ ۱۹٦۱ع کال چې استاد یو ځل بیا هېواد ته را ستون او بیا په ۱۳٤٥ش \۱۹٦٦ ع کال د تاریخ ټولنې رئیس شو دا وخت یې د آریانا مجله تر بشپړې څارنې لاندې خپروله؛ ټولې مقالې به یې کتلې، سمولې، یادداشتونه او توضیحات به یې پرې لیکل؛ ما د آریانا مجلې د مرستیال په توګه د دې افتخار درلود چې د دوی تر سر پرستۍ لاندې کار وکړم او واقعاً چې د دوی حوصله د علم له نشر سره مینه او په دې لاره کې ذوق او سلیقه یې ساري وو او دا وخت یې هم پوره پنځه کاله دا مجله په لوړ علمي معیار نشر کړه او هم به چې هرې نشراتي مؤسسې معلومات ترې وغوښتل دوی به د خپلو تجربو په رڼا کې سالمه او عالمانه لارښودنه ورته کوله، او په دې توګه استاد د ژوند به بیلا بېلو مرحلو کې له ځوانۍ څخه تر زړبودۍ پوري د پوه ژورنالست او صحافي په حیث پاتې شو.

استاد د هنري ادبیاتو د لیکوال او شاعر په حیث

استاد حبیبي چې کله د طلوع افغان مدیر ؤ، د اخبار د خپرونو او تبصرو تر څنګ ئې ادبي لیکنو، شعر، افسانې، ناول او نورو هنري نثرونو ته هم اړه درلوده؛ دی مجبور ؤ چې د اخبار ټولې خواوې بشپړې کړي؛ همدا وخت لکه څنګه چې په پیښور کې استاد راحت زاخیل د پښتو د هنري نثر نوي اصناف لکه افسانه، ناول، نکلونه او نور را منځ ته کړي وو همداسې په افغانستان کې هم د لومړي ځل له پاره استاد حبیبي په دې لاره کې قلم وچلاوه، خوږې ادبي ټوټې (ادب لطیف) یې دود کړې، د ویکتور هوګو د بېوزلان ناول یې ترجمه کړ، د شعر زاړه قالبونه یې مات کړل او په شعر کې یې نوی فورمونه او شکلونه را منځ ته کړل.

ده بیا وروسته ادبي لیکونه ته د ژوند تر پایه دوام ورکړ او په خواږه نثر یې ډېري ادبي لیکنې وکړې چې یوه لویه درې ټوکیزه مجموعه ترې جوړه شوه او په افغانستان کې بې د هنري نثرونو د مؤسس او سر لاري نوم تر لاسه کړ.

استاد شاعري هم له لیکوالۍ سره سمه پیل کړې وه، په پښتو او فارسي یې خواږه شعرونه ویل او د عربي او اردو او انګلیسي ادبي آثار او اشعار یې ترجمه کول. د ده زیات شعرونه په طلوع افغان، کابل

مجله، آزاد افغانستان، سروش، آریانا او نورو مجلو کي نشر شوي او هم يې ملي پسرلي، پيغام شهيد، غزنه، درد دل،، پيام عصر، او خليلي نامه وړې وړې شعري رسالې خپرې شوي دي.
د استاد له شعر سره دومره مينه او علاقه وه چي حتی د ژوند په وروستي ورځ يې هم يو عربي شعر په فارسي ژباړلي دي.

استاد د ژبپوهاند او ژبني علومو د ماهر په حيث

کله چي استاد ليکوالۍ ته ملا تړله، ده ژبنۍ زده کړه کړې وه، او په عربي صرف و نخو کي ښه وارد ؤ، د همدې زده کړې په رڼا کي يې د پښتو ژبي د ورزده کولو او عامولو فکر هم کاوه؛ په کندهار کي د پښتو خود آموز (لار ښود) د ليکلو ضرورت پيښ شو، د دې کار له پاره يوه ډله وټاکله شوه چي د استاد برخه تر ټولو نه پکي درنده وه او د دوي په ګډ زيار دوه ټوکه "معلم پشتو" په ۱۳۱۲هـ ش کال تهيه او چاپ سو.
په ۱۳۱۷هـ ش کال کي استاد د پښتو اصطلاحاتو د وضعي او جوړولو په باب هم يوه رساله وليکله چي د طلوع افغان په کالنۍ کي خپره شوه، په دې رساله کي د علم الاشتقاق او ژبپوهني په رڼا کي په دې بحث وشو چي په پښتو کي د ضرورت وړ لغتونه څنګه وضع او جوړ شي.
پوهاند حبيبي له اروابناد لعل محمد کاکړ سره په ګډ زيار په ۱۳۱۸ هـ ش کال د سپيڅلي پښتو په نامه د پښتو د لس زره لغتونو يوه ډکشنري وليکله چي استاد د ګرامر ژبي او لغت په موضوع کي يوه درنه علمي او مفصله سريزه هم پرې وکښله.
په ۱۳۲۵ هـ ش کال يې د ډارمستتر پښتو څېړني د ښاغلو رښتيا او بينوا په ګډ زيار په پښتو ترجمه کړې او ځاي پر ځاي يې عالمانه حاشيې پرې وليکلې.
استاد حبيبي د ژب څېړني د هڅو په لړ کي په ۱۳٤۲ هـ ش کال د بغلان د سره کوتل په ډبر ليک باندي د "مادر زبان دري" په نامه يو کتاب وليکه او د دې ډبر ليک ژبه يې د ژبنيو موازينو او معاييرو په رڼا کي وڅېړله او په دې کوشاني ژبي کتيبه کي يې د پښتو او دري ډېري نخښي او بيلګي وموندلې.
"پښتو د تاريخ او لغت په رڼا کي" د استاد يوه کوچنۍ رساله ده چي په ۱۳٤۷هـ ش کال يې کښلې او د ژبپوهني په رڼا کي يې د پښتو ژبي خصوصيات او ځانګړني پکي ښودلي دي.
"د پښتو ژبي او ادب موقف د مرکزي ايشيا خلکو په تمدنو کي" د استاد يو شور انګيز ژبني تحقيق ؤ چي په ۱۳٤٥ هـ ش کال يې د پښتو څېړونو د مرکز په سيمينار کي واوراوه، دا سيمينار په کابل کي جوړ شوي ؤ او د نړۍ نامتو مستشرقين لکه استاد مارګنسټرنه، ډاکټر ميکنزي، شارل کيفر او نور ورته راغلي ؤو؛ په دې سيمنار کي پر دې څېړنه تاوده بحثونه او اوږدې علمي شخړې وشوې، ده په دې څېړنه کي لومړی ځل نظر ورکړ چه پښتو نه له هندي ژبو نه ده او نه له ايراني بلکه دا دواړو ډلو آريايي ژبو د منځ او

پیوستون یوه کړې ده او په دې برخه کې یې تاریخي، ادبي، د لرغون پوهنې او ژبپوهنې په رڼا کې علمي دلایل وړاندي کړل.

پوهاند حبیبي د افغانستان او منطقې په زړو ژبو کې ژوره مطالعه درلوده، د اوستا او سنسکریت متون یې لوستي وو، د پهلوي او زړې پاړسي مطالعه یې کړې وه او د دې سیمې نوري لویې او وړې، نوي او زړې ژبې یې په خپلو څېړنو کې د مقایسې او پرتلنې له پاره وړاندې کولې.

مطلب دا چې استا د خپلو ژبنیو څېړنو په وسیله په دې برخه کې زیارونه وګالل، نوي لارې یې پرانستلې او د راتلونکو ژبنیو څېړنو له پاره یې له ازغو ډکه لاره صافه او هواره کړه.

استاد د ادبي نقاد او انتقادي متونو د تهیه کونکي په حیث

استاد حبیبي د طلوع افغان د درنې جریدې د چلولو تر څنګ د کار په هماغه لومړینو پوړیو کې د ادبي نقد چار ته هم لاس اوږد کړ او هم یې د پښتو د کلاسیکو آثارو د انتقادي متونو په برابرولو لاس پوري کړ.

په ۱۳۲٤ هـ ش کال یې په طلوع افغان کې د پښتو ادبیاتو تاریخچې په لیکلو سره دا کار په بشپړ قوت پیل کړ او د وخت په نشتو موادو کې یې د پښتو ادب په باب دومره څه را غونډ کړل چې د راتلونکو ادبي کارونو له پاره بنسټ شول.

په ۱۳۱٦هـ ش کال یې د کندهار د مطبعې په ضیقو شرایطو او ډېرو لږو امکاناتو کې د خوشحال خان خټک د کلیات انتقادي متن د چاپ له پاره تهیه او تر زر مخه زیات کتاب یې په همدې مطبعه کې چې متن یې د طلوع افغان د خطاط سید حسین به قلم خطاطي شوي ؤ چاپ کړ. په دې دیوان یې یوه اوږده علمي تحقیقي او انتقادي هر اړخیزه مقدمه هم ولیکله او ورپسې ئې یو کال وروسته د نومیالي پلار د خوږ ژبي زوي عبدالقادر خان خټک دیوان همهغه ډول خپور کړ.

استاد چې کابل ته راغي کابل ته په راتلو سره یې د پښتو سبکونو تاریخچه ولیکله چې د ۱۳۱۹هـ ش کال په کابل کالنۍ کې خپره شوه. په ۱۳۲۰هـ ش کال یې د لوي احمد شاه بابا دیوان له یوې مفصلې تحقیقي او انتقادي مقدمې سره خپور کړ.

په ۱۳۲۰هـ ش کال یې په "پښتانه شعراء" کې د پښتو د سلو تنو پخوانو پښتنو شاعرانو پیژند داسې وخت نشر کړه چه زړې تذکرې لکه پټه خزانه لا نه وې تر لاسه شوي او نوي تذکرې لیکل لا دود نه وو.

استاد دا وخت د نړي د ادبیاتو هم ښه مطالعه کړې وه او د ادبیات جهان رساله یې لیکلې وه.

پوهاند حبيبي د خپلو نه ستړي کېدونکو هڅو په لړ کي لومړي د سليمان ماکو "تذکرة الاولياء" د هلمند له يوه زاړه جومات نه وموندہ چي په ۱۳۱۹ش کال يې په کابل کالنۍ ، په ۱۳۲۰ ش کال يې په پښتانه شعراء کي خپره کړه او په ۱۳۶۱ش کال ځانګړې نشر شوه؛ بيا يې د محمد هوتک پټه خزانه له کوټې څخه بياموندله او په ۱۳۲۳هـ ش کال يې له مفصلي مقدمې، علمي تعليقاتو، ترجمې او حاشيو سره خپره کړه چي بيا په وارو، وارو نشر شوه.

استاد د خپلو اوږدو څېړنو په نتيجه کي د پښتو ادبياتو د تاريخ لومړي ټوک وکيښ چي څو څو واره چاپ سو، د دې کتاب دوهم ټوک يې هم وليکه چي بشپړ متن يې دوهم ځل په کابل کي خپور شو او د کتاب دوهم او دريم ټوکونه يې د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي له پاره د درسي نوټ په ټوګه وليکل.

مطلب دا چي استاد د ادب، ادبي نقد او ادبي څېړنو په سلسله کي اوږده او پراخ کارونه وکړل، پاخه او علمي تاداوونه يې کښېښودل او په دې باب يې سوونو مقالې په راډيو او خپرونو کي نشر کړې.

استاد د تصوف پوه په حيث

د اسلامي، خراساني او افغاني تصوف مطالعه د استاد د کار او مصروفيت بله ساحه وه، ده په دې برخه کي هم ژوره مطالعه درلوده. تصوفي لاري او مکتبونه يې څېړلي وو او ډېر تصوفي متنونه يې د چاپ له پاره تهيه او د سريزي او حاشيو په وسيله يې آسان کړي وو.

استاد په دې سلسله کي د "جوانمدان و عياران" رساله ليکلي وه د "تصوف" کتاب يې تاليف کړي ؤ او د تصوفي متنونو په سلسله کي يې د خواجه عبدالله انصاري "طبقات الصوفيه" او "صد ميدان" د سردار مهردل خان مشرقي "شرح بيتين مثنوي" او ځيني نور متنونه تهيه کړي او د بايزيد روښان پير پر "خير البيان" يې جامعه سريزه کښلې وه او په دې سربېره يې په لسهاؤ پخې مقالې پر صوفيانو او تصوف ليکلي وې چي په اسلامي او شرقي تصوف کي د ده د وسيحو او جامعو معلوماتو ښکارندوني او څرګندوني کوي.

استاد د فوکلور پوه په حيث

استاد د افغانانو د فوکلور، کلتور او وګړ پوهني په برخه کي هم ښه ژوره او پخه مطالعه درلوده، د دوي پر اولسي ادبياتو يې خوږې تحليلي څېړني کړي، د پښتونولۍ اساسات او بنسټونه يې څېړلي او د اولسي ادبياتو، د ودونو او عنعناتو په رڼا کي يې خپل ادبي، تاريخي، او ژبني تحقيقونه پاخه کړي او د اولس له پوهي سره تړلي دئ چي په دې لاره کي يې هم زياتي مقالې او رسالې خپرې شوي دي.

لوي استاد د سترګور مؤرخ په حیث

د هیواد له تاریخ سره مینه د استاد د څېړني او علمي فعالیت یو بل اړخ دي، ده له هماغه لومړنیو مطالعاتو سره د افغانستان او ورسره د منطقې او ګاونډیو هېوادو د تاریخ مطالعه هم پیل کړه او په دې برخه کي یې په تحقیق او څېړنه هم ګوتي پوري کړې؛ په لږ وخت کي د یوه پاخه او سترګور مؤرخ په توګه را منځ ته شو، د تاریخ نوي څنډې یې روښانه کړې، له پټو ګوښونه یې پلو واخیست او ابتکاري څېړني یې وکړې.

لوي استاد د خپلو څېړنو په دوران کي ځیني مهم تاریخي متنونه هم را برسیره کړل، سریزې یې پرې ولیکلې، سموني یې پکي وکړې، لمني او نښلوني یې ورته وکړې او په بشپړ ډول یې نشر کړل.

په دې برخه کي د لوي استاد لومړني کار د حمید کشمیري د اکبر نامې د متن مقابله، سمونه او چاپ ته برابرونه وه چي په ۱۳۰۹ش کال کي یې تر سره کړه خو دا متن تر اوسه ناچاپ پاتي دئ.

"تر احمد شاه وړاندې د ابدالیانو مشاهیر" د استاد یوه مهمه تاریخي څېړنه ده چي د ۱۳۲۲ش په کابل کالني کي نشر شوه.

"تاریخ افغانستان در عصر کورګانیان هند" د استاد یو مغتنم تحقیق دي چي د هندي مغولو په دوره کي د دوی په واک کي افغانستان معرفي کوي؛ دا اثر په ۱۳۲۳ش کال کښل شوي او په ۱۳٤۲ش کال د افغانستان تاریخ ټولني خپور کړي دي.

استاد د قاضي منهاج سراج جوزجاني "طبقات ناصري" په دوو ټوکونو کي چاپ ته چمتو کړ، مقدمه، حاشیې او تعلیقات یې پرې وکښل او دوه ځل خپور شو.

ده "د پښتو نومورکي مؤرخین" رساله ولیکله او پاکستان ته د رامهاجر کیدلو په دوران کي یې د ملتان په لودي شاهي کورنۍ باندي یو اردو کتاب تالیف او چاپ کړ.

پوهاند حبیبي د افغانستان د لومړنیو دوو اسلامي پېړیو تاریخ په یو زر مخونو کي لیک او خپور کړ چي د نهو پاتي ټوکونو مواد یې خواره واره روسره پاتي شول او که دا تاریخ بشپړ شوي واي لس زره مخه مهم تاریخي کتاب به ترې جوړ شوي ؤ.

همدا راز "پښتو و لویکان غزنه" د استاد یو تاریخي او ادبي ابتکاري تحقیق دي.

استاد د تاریخ او د تاریخ د لارښود په سلسله کي د غزنویانو د دورې ورک شوي کتابونه، یو ټوک رهنماي تاریخ افغانستان، دوه ټوکه د افغانستان لنډ تاریخ، د افغانستان تاریخي پیښلیک او نور زیات کتابونه تالیف کړل.

همدا راز استاد د تاریخ یوه پانه راډیویي خپرونه څو کاله پر له پسې په پښتو او دري ژبو له راډیو افغانستان څخه په خپل غږ کي نشر کړه.

په لنډ ډول ویلای سو چي استاد د افغانستان د اسلامي دورې او د منطقې د اسلامي هېوادونو د دې دورې د تاریخ متخصص او دومره پکي وارد ؤ چي مآخذ او اسناد يې په يادو ورته ياد وو او د دې دورې په تاریخ کي يې ډېر نوي ټکي او نوي اسرار او رموز را بر سیره کړل.

استاد د تاریخي جغرافیا د پوهاند په حیث

پوهاند حبیبي د تاریخ تر څنګ د هیواد او منطقې په تاریخي جغرافیا کي هم لوي لاس درلود؛ د هري دورې جغرافي ویشونه، نومونه او له نن سره يې ورته تطبیقول د ژبپوهني او لرغون پوهني په مرسته په ډېره آسانۍ تر سره کول او مهم او غوره مواد يې را منځ ته کولای شول.

ده په دې لاره کي مقالې ولیکلې، تحقیقونه يې وکړل، زاړه متونونه يې تصحیح او تنقیح کړل او بشپړ کتابونه يې را منځ ته کړل. "زرنج و احوال تاریخي آن" په دې برخه کي د دوئ یو تحقیقي اثر دئ. "جغرافیای تاریخی افغانستان" د دوي یو مهم کتاب دي چي برخه، برخه چاپ شوي دي. "زین الاخبار گردیزي" یو لرغوني جغرافي متن دي چه د استاد له عالمانه سریزي او تشریحاتو سره نشر شوي دي.

استاد په خپلو آثارو کي د افغانستان او منطقې د تاریخي جغرافیا ګڼوري نقشې او خریطې تیاري کړې او د سیمو تاریخي نومونه يې له اوسنیو نومو سره تطبیق او انډول کړي دي.

استاد د کتاب پوه په حیث

کتاب پیژندنه د استاد یو بل مصروفیت ؤ، د نسخو په لټون پسې يې بې شمېره ځل پښتې تنهاکي کړي وې او د سلیمان ماکو خبره کله به يې چي د پښتو تنهاکي وچاودې بیا به يې دا نسخې لوستلې، اړولې را اړولې او نوي تاریخي ادبي او علمي نکتې به يې ترې را بر سیره کولې.

د نمونې په توګه د کرامات سخي سرور له یوه زاړه او نیمګړي کتاب نه يې د خلجیه ژبي (غلجي پښتو) د یوه بیت په تر لاسه کولو سره د غزني د لویکانو تاریخي شاهي کورنۍ کشف کړه او یو بشپړ اثر يې پرې لیک کړ او هم يې په کتاب پیژندنه کي بې شمېره مقالې او پاخه کتابونه ولیکل چي د یو ټوک "رهنمای تاریخ افغانستان" او د "هنر عصر تیموریان" تر زر مخونو زیات کتاب يې د خاصي یادوني وړ دي.

استاد د سیاست پوه په حیث

استاد حبیبي د عصري کتابونو له لارې له معاصرو سیاسي مکتبونو سره ځان ښه اشنا کړي ؤ او د اخبار د چلوونکي او د پېښو د علاقمند په صفت یې تر نیمه پېړۍ زیات د جهان عملي سیاست مطالعه کړي او د افغانستان او منطقې د سیاسي تاریخ بابونه یې په مخه کي پرانستي وو.

استاد په دې برخه کي د افغانسان د سیاسي بیدارۍ تاریخچه (په پېښور کي د آزاد افغانستان چاپ) او د افغانستان دوه ټوکه سیاسي تاریخ کښلي وو.

د وطن له ترقۍ او پرمختګ سره مینې یو وخت استاد دې ته اړیوست چي په خپله هم عملاً سیاست ته ور دننه شي. په ۱۳۲۶ش کال په افغانستان کي د ویښ زلمیان په نوم یوه ملي سیاسي ډله جوړه شوه، استاد هم له دې ډلي سره تړون وکړ او د همدې ډلي د اهدافو د تر سره کولو له پاره په ۱۳۲۷ش کال د کندهار د خلکو له خوا په اولسي جرګه کي د وکیل په حیث وټاکل شو؛ ده د خپل ملي هدف له مخي جدي پیګیره او بنستېزه مبارزه پیل کړه او د افغانستان د ژر او ژور بدلون او پرمختګ ښې هیلي یې درلودې، له هیمدې امله د ملي غوښتنو په سر د شورئ په یوه غونډه کي د وخت له صدراعظم شاه محمود خان سره توند ولاړ او ژور لفظي ټکر یې ور سره وشو، دولت د ده د نیولو په لټه کي شو او د ظالم او مستبد حکومت له خوا د سر خطر ورته پیدا شو، دي مخکي له دې چي ونیول شي د ننګرهار له لارې پاکستان ته را مهاجر شو او سیاسي پناه یې واخیستله، استاد دلته لومړي ځل د افغانستان له پاره د جمهوریت غږ پورته کړ، یوه جمهوري ډله یې جوړه کړه او نشرات یې پیل کړل، دهٔ د افغانستان له مستبد دولت سره مبارزه درلوده او د هغه په ځای یې د افغانستان د قهرمان ملت له پاره جمهوریت غوښت لیکن د هغې وخت پاکستاني واکدارنو له ده نه نور توقعات درلودل او د افغانستان د ملت او ملي مقدساتو په مقابل کي یې د ده درول غوښتل خو ده دا کار نشو کولای نو دلته هم مغضوب شو او د ژوند سختي مرحلي یې تیري کړې چي بیا بیرته جبراً افغانستان ته ولاړ او هلته په علمي چارو بوخت شو.

شهید میونوال د استاد مهاجرت په وخت کي په پاکستان کي د افغانستان لوي سفیر ؤ او له دهٔ سره یې د ده په بیرته تګ کي زیاته مرسته کړې وه، کله چي نوموړي صدراعظم شو او د قدرت په وخت کي یې ګوند جوړ کړ، دهٔ ته یې هم بلنه ورکړه او دي د دوستي په پاس یو ځل بیا سیاست ته دننه شو، د ښاغلي میوندوال د صدراعظمي له ختمیدلو سره ډېر اپارچونست کستان له ده نه بیرته ولاړل، خو استاد له څو محدود کستانو سره ډېر کلونه نور هم ور سره پاتي او وفادار پاتي شو. د ظاهر شاهۍ په وروستو کلونو کي د ایډیالوژیک ټکر په اثر دي او د ده ملګري له دې ګوند نه ګوښه شول او له سیاست نه لري یې خپلو علمي خدماتو ته دوام ورکړ.

کله چه پر افغانستان باندي بې دینه او وطن فروش خلقیان مسلط شول او بیا پر افغانستان د روسانو تېري وشو استاد چي دې پېښو ناروغ کړې ؤ او وخت په وخت به د زړه حملې پرې راتللې فقط خپل علمي کار ته دوام ورکړ، خلقیانو هڅه کوله چي له ده نه سیاسي بهره برداري وکړي خو دی حاضر نه شو، حتي یو وخت د پرچمیانو له خوا په فریب د پلار وطني جبهې لومړني غونډې ته بوتلل شو او هلته د دې جبهې د جوړیدو په باب کمونستانو له خوا مصنوعي راي گیري کیدله او د تلویزیون له پاره یې فلم ډکیده، د راي گیرۍ په وخت کي د مخالفي رایې په توگه یو لاس پورته شو، دا لاس د استاد لاس ؤ او دا د افغانستان د وحشي کمونستانو په تاریخ کي لومړی لاس ؤ چي د دوي په یوه مجلس کي په مخالفت پورته شوي ؤ. استاد دا جعلي پلار وطنه جبهه ترک کړه او د خپلي ملي اسلامي عقیدې د ساتلو په خاطر یې هري قرباني ته ملا وتړله، د ده د دې عمل له امله د راي گیرۍ صحنه په تلویزیون کي و نه ښودله شوه خو کمونستانو د ده په ضد کوم اقدام و نه کړ او ښایي د ده د سن په تقاضا او د ده د سختي ناروغۍ له امله به یې د ده د نیولو نام بدۍ ته غاړه نه وي ایښې.

استاد په سیمینارونو کي

کله به چي په افغانستان او منطقه کي تاریخي، د تاریخي اشخاصو او پېښو په باب سیمینارونه یا د استاد په اصطلاح "ځېړن غونډې" کېدلې نو استاد حبیبي به د دې سیمینارونو په علمي غونډو کي معمولاً د مشر او رئیس دنده درلوده او په خپلو علمي او پخو خبرو به یې په علمي بحثونو کي قضاوت او حکمیت کاوه او د غونډې د پوهانو علمي شخړي به یې د عقلي او نقلي دلیلونو په رڼا کي په پاخه منطق سره پریکولې.

استاد به د هر سیمینار په موضوع کي دومره ځان وارد کړي ؤ چي سړي به فکر کاوه چه د استاد د تخصص موضوع همدا سیمینار دئ او هم به یې په هر سیمینار کي د خپلي علمي مقالې په ترځ کي د سیمینار په موضوع داسي رڼا اچوله چي د موضوع ډېر تیاره گوټونه به یې روښانه او ډېري معماوي به یې ؤسپیړلې.

د استاد بڼه او ژوند بڼه

استاد میانه ونه درلوده، په وروستي عمر کي یې د سر ویښته شناوي (مي وریژي) وو او تر اینچ زیات اوږدیدلو ته یې نه پریښودل، سترگي یې ځیرې او دقیقي وې، تندي یې پراخه، پزه یې له مخ سره مناسبه،

شونډي يې نرۍ او مخ يې ډېرې لږې ګونځې پيدا کړې وې، غوږونه يې تر پايه ډېر ښه اورېدل، حافظه يې په ځاي وه، د سترګو د ليرې ځير يې عادي ؤ او د ليک لوست له پاره به يې نومره داري عينکې استعمالولې.

استاد حبيبي ساده ژوند درلود، ساده خو پاک او سپېڅلي لباس به يې اغوستي ؤ، په رسمي دفتر او محافلو کې به يې په دريشي کې د ارتو پايڅو پتلون اغوسته او سر به يې لوڅ ؤ او په کور کې به يې د خوب دريشي اغوسته يوه د هونو ګلداره خولۍ به يې په سر وه او پټو به يې تر ځان تاو کړي ؤ.

د استاد خبرې خوږې او له خوږو او انتباهي ادبي ټوکو او ظرافتونو څخه ډکې وې، په صحبتونو او مرکو کې متواضع متبسم او صميمي ؤ، بحثونه به يې خواږه، ادا به يې خوندوره، او مرکې به يې په تاريخي تمثيلاتو او يا په خپلو سترګو ليدلو کيسو او ښېښنو ولاړې وې، داسې خوږ مجلس به يې کاه چې په ساعتونو ساعتونو به د سړي زړه نه کېده چه ترې بيل شي او کله به چې سړی د استاد له مجلس نه را پاڅيد په معلوماتو کې به يې پوره او بشپړه اضافه شوي وه او ډېر څه به يې ترې زده کړې وو، د استاد حافظه ډېره قوي وه او خپلې د ژوند خاطرې به يې له بشپړو جزئياتو سره بيانولې.

استاد حبيبي د امراو اداره چې په حيث په اداره کې سختګير او قانوني سړی ؤ، په پېژندګلوۍ او دوستانه کې ډېر جوش خو په پاللو کې يې ډېر صميمي او وفادار ؤ، کور ته به چې ورغلي ور به يې په څپله درته پرانست، چاي به يې په خپله درته اچاوه او په پاي کې به په زهير صورت تر وره پورې در سره روان ؤ.

استاد به ماسپښين مل هره ورځ پنځلس دقيقې حتماً خوب کاوه، د ورځې به يو، يو نيم ساعت پلې ګرځېده، د ژوند په وروستينو وختونو کې يې ويل چې تنها مطالعه مې نشي بوختولي څو څې و نه ليکم، له همدې کبله به تل د ميز تر شا ناست او په څه ليکلو به بوخت ؤ.

شاعرانه ذوق د ژوند تر پايه ور سره ؤ، له نفيسو شيانو سره يې ډېره مينه وه، ښکلي تسبيح به يې تل په لاس کې وې، نفيس هنري قلمي او مطبوع آثار به يې د خپلې خونې په الماری کې د نندارې په توګه اېښې وو، د استاد د څوارلسم د سپوږمۍ ننداره ډېره خوښه وه او ويل به يې کله چې له يوې خوا سپينه سپوږمۍ او له بلې خوا مځکه په سپينه واوره پټه وي، په داسې حالت کې مې دباندې ګرځېدل ډېر خوښېږي.

د استاد وروستي ژوند او وفات

استاد لس دولس کاله وړاندې د ژوند له ډېرو پيچومو او کړاوو څخه په را تېرېدلو سره ناروغه شو، د زړه ناروغي ورته پيدا شوه خو ناروغي يې ډېره خفيفه وه او د ډاکټر د هداياتو د تطبيق له امله يې د ناروغۍ د پرمختګ مخه نيول شوي او تر بشپړ کنټرول لاندې وه خو کله چې په ۱۳۵۷ش کال په افغانستان کې د خلقيانو خونړۍ کودتا وشوه پر استاد باندې د هېواد ورانۍ او بربادۍ سخت فشار راوست، دی د خپل تاريخي او سياسي بصيرت په رڼا کې پوه ؤ چې څه به کېږي او د افغانستان پر تاريخي او سر لوړي وطن

به چې د ده ورسره ډېره مينه وه څه راځي؟ همدې فکرونو او سوداګانو د ده د زړه د ناروغۍ چپې زياتې کړې، له هر څومره پرهيز او مراقبت سره سره يې ناروغي کنترول نه شوه، ورځ په ورځ زياته شوه، څو ځلي د زړه مرګوني حملې پرې راغلې خو خداي به بچ کړ؟ ده به ويل زه نه د تېښتې پښې لرم او نه د دې حالاتو د زغملو توان! او همدې درانه کشمکش به د ده په زړه درانه فشارونه راوړل څو د ۱۹۸٤ کال د مي په نهمه نېټه چې د ۱۳٦۳ ش کال د ثور له نولسمې نېټې او د ۱٤۰٤ هـ ق کال د رجب له اومې نېټې سره سمه وه د زړه د ناروغۍ وروستنۍ درنې حملې د چار شنبې د ورځې د مازيګر په شلورو بجو د ده ژوند ته خاتمه ورکړه او د تل له پاره يې له دې نابودې او ستړې دنيا څخه سترګې پټې کړې، جنتونه يې دې نصيب او ياد يې دې جاويدان او تل پاتې وي!

دوهمه برخه
د استاد لنډ ژوند لیک
او
کتاب ښود یادګیرنه

په تیره برخه کي د لوي استاد پوهاند حبیبي د ژوند په بیلا بیلو اړخونو رڼا واچوله شوه او د دوي د ژوند بیلا بېل ابعاد په کرونو لوژیک او مرتب ډول وړاندي شول خو د دې له پاره چي په لنډ ډول د ده د ژوند له یو لړ رسمي کارونو، په سیمینارونو کي د ده له برخي اخیستني او د ده د آثارو له منظم کتاب ښود سره آشنا سو په دریو برخو کي لومړی د ده ژوند لیک بیا د هغو سیمینارونو لست چي دوي پکي برخه درلوده او په پاي کي د دوي له آثارو لنډ کتاب ښود راوړو.

(۱) د استاد ژوند لیک

ـ د ۱۳۲۸ هـ ق کال د دوهمي خور (ربیع الثاني) په ۱۷ نیټه، د ۱۹۱۰ ع مئ او د ۱۲۸۹ هـ ش کال ثور، د کندهار د بامیزو په کوڅه کي وزیږید،
ـ په ۱۲۹۹ لمریځ کال (۱۹۲۰ ع) کي د کندهار د شالمار په لومړني ښونځي کي شامل سو،
ـ په ۱۳۰٤ لمریځ کال (۱۹۲۵ ع) که یې د لومړني ښوونځي بري لیک تر لاسه کړ،
ـ له ۱۳۰٤لمریځ کال نه تر ۱۳۰٦ هـ ش کال (۱۹۲۷ع) کال پوري یې په کندهار کي د یوه لومړني ښونځي د ښوونکي په حیث دولتي ماموریت وکړ،
ـ په ۱۳۰٦ هـ ش کال د کندهار د طلوع افغان د جریدې مرستیال وټاکل شو چي تر ۱۳۱۰ هـ ش (۱۹۳۱ ع) کال پوري یې دا وظیفه په غاړه وه،
ـ په ۱۳۱۰هـ ش کال د طلوع افغان د جریدي مسئول چلووکي شو،
ـ په ۱۳۱۱هـ ش کال (۱۹۳۲ع) کي یې د طلوع افغان جریده ټوله په پښتو ژبه نشر کړه چي دا د افغانستان لومړنۍ پښتو خپرونه وه او دا جریده یې تر ۱۳۱۹هـ ش کال (۱۹٤۰ ع) پوري وچلوله،
ـ له ۱۳۱۹ تر ۱۳۲۰ هـ ش کال (۱۹٤۰-۱۹٤۱ ع) پوري په کابل کي د پښتو ټولني مشر وو،

ـ له ۱۳۲۰ تر ۱۳۲۳ هـ ش کال (۱۳٤۱–۱۳٤٤ ع) پورې په کابل کې د پوهنې وزارت مشاور ؤ،
ـ له ۱۳۲۳ تر ۱۳۲۵ هـ ش (۱۹٤٤–۱۹٤٦ ع) کال پورې د ادبیاتو پوهنځي لومړنی مؤسس رئیس او ورسره د پښتو ټولني مشر او د پښتو ادبیاتو د تاریخ استاد ؤ،
ـ له ۱۳۲۵ تر ۱۳۲٦ هـ ش (۱۹٤٦–۱۹٤۷ ع) د کندهار ولایت د پوهنې د ادارې رئیس ؤ،
ـ په ۱۳۲٦ هـ ش کال په چمن کې د افغاني وکیل التجار په توگه په کار بوخت ؤ،
ـ له ۱۳۲۷ تر ۱۳۳۰ هـ ش (۱۹٤۸–۱۹۵۱ ع) کال پورې په اولسي جرگه کې د کندهار د خلکو له خوا ټاکل شوي نماینده او وکیل ؤ،
ـ له ۱۳۲۹ تر ۱۳٤۰ هـ ش (۱۹۵۰–۱۹٦۰) کال پورې په پاکستان کې سیاسي پناهنده ؤ،
ـ د ۱۳٤۰ هـ ش کال د میزان په ۱٦ نېټه بېرته خپل هېواد ته را ستون او د تاریخ پولني علمي غړي شو،
ـ په ۱۳٤٤ هـ ش (۱۹٦۵ ع) کال کې په کابل پوهنتون کې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو د پوهنځي استاد وټاکل شو،
ـ په ۱۳٤۵ هـ ش (۱۹٦٦ ع) کا کې د پوهنتون پر استادۍ سربېره د تاریخ ټولني د رئیس په حیث وټاکل شو،
ـ په ۱۳۵۱ هـ ش (۱۹۷۲ ع) کال کې په صدارت کې د صدراعظم (محمد موسٰي شفیق) د فرهنگي چارو مشاور په حیث مقرر شو،
-ـ په ۱۳۵۲ هـ ش (۱۹۷۳ ع) کال کې د پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استادي ور وسپارله شوه،
ـ په ۱۳۵۷ هـ ش (۱۹۷۸ ع) کال کې د ادبیاتو په پوهنځي کې د ماسترۍ د دورې استاد وټاکل شو،
ـ په ۱۳۵۸ هـ ش (۱۹۷۹ ع) کال کې د افغانستان د علومو اکېډمي علمي مشاور ؤ،
ـ په ۱۳۵۹ هـ ش (۱۹۸۰ ع) کال کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور وټاکل سو،
ـ استاد په ورستیو شلو کلونو کې د رسمي چارو تر څنگ د افغانستان د ټولو علمي مؤسسو د علمي مجلسونو غړي او د زیاتر علمي مجلو قلمي همکار ؤ، د لیکوالي ډلي مشر او غړي ؤ،
ـ همدا راز استاد د کار په لمړۍ دوره کې د پوهني دوهمه درجه او د رښتین طلایي مدالونه اخیستي دي،
ـ پوهاند حبیبي تر یاد شوي مثمر علمي ژوند وروسته د ۱۳٦۳ هـ ش کال د ثور په ۲۰ نېټه چې د ۱٤۰٤ هـ ق د رجب المرجب له ۷ نېټې او د ۱۹۸٤ ع کال د مي له نهمي نېټې سره سمه وه حق ته واصل او په ابدي خوب ویده شو.

اِنّالله و اِنّا اِلَیهِ رَاجِعُونَ

(۲) په سیمینارونو کي برخه

لوئ استاد په زیاتو علمي نړیوالو او ملي سیمینارونو کي برخه اخیستې وه چي ځیني مهم، سیمینارونه بې دا دي:

۱ـ په ۱۳۲۵ هـ ش (۱۹٤٦ع) کال کي د تاشکند د پوهنتون د پنځه ویشت کلنۍ په مراسمو کي ګډون.

۲ـ په ۱۳۲٦ هـ ش (۱۹٤۷ع) کال کي په ډیلي کي د افغانستان د کلتوري هیأت غړي.

۳ـ په ۱۳۳٦ هـ ش (۱۹۵۷ع) کال کي د لاهور د اورینټل کانفرانس غړي.

٤ـ په ۱۳٤۱ هـ ش (۱۹٦۲ع) کال کي په کابل کي د خواجه عبدالله انصاري د یادوني د علمي مجلس غړي.

۵ـ په ۱۳٤۳ هـ ش (۱۹٦٤ع) کال کي د تاجکستان په دوشنبه کي د مولانا عبدالرحمن جامي د یادوني د غونډې غړي.

٦ـ په ۱۳٤۵ هـ ش (۱۹٦٦ع) کال په تهران کي د ایران پیژندني د کنفرانس غړي.

۷ـ په ۱۳٤۵ هـ ش (۱۹٦٦ع) کال په کابل کي د ترجمې د سیمینار رئیس.

۸ـ په ۱۳٤٦ هـ ش (۱۹٦۷ع) کال په کابل کي د خطي نسخو د کانفرانس رئیس.

۹ـ په ۱۳٤۷ هـ ش (۱۹٦۸ع) کال د تاجکستان په دوشنبه کي د کوشانیانو د کنفرانس غړي.

۱۰ـ په ۱۳٤۸ هـ ش (۱۹٦۹ ع) کال کي د اوزبکستان په ثمرقند کي د هنر تیموریان د سمپوزیم غړي.

۱۱ـ به ۱۳٤۸ هـ ش (۱۹٦۹ع) کال په تهران او تبریز کي د خواجه رشید الدین فضل الله د یادوني د غونډي غړي.

۱۲ـ په ۱۳٤۹ هـ ش (۱۹۷۰ع) کال په کابل کي د کوشانیاو د نړیوال سیمینار رئیس.

۱۳ـ په ۱۳٤۹ هـ ش (۱۹۷۰ ع) کال کي د مشهد په پوهنتون کي د شیخ طوسي د زرمي کلیزي د غونډې غړي.

۱٤ـ په ۱۳۵۰ هـ ش (۱۹۷۱ع) په ډهلي کي د البیروني د زیږیدو د زرمي کلیزي د غونډې غړي.

۱۵ـ په ۱۳۵۱ هـ ش (۱۹۷۲ع) کال په آګره کي د فتح پور سیکري د سیمینار غړي.

۱٦ـ د ۱۳۵۲ هـ ش کال جوزا (د ۱۹۷۳ع کال جون) په کابل کي د البیروني د زرکلنۍ د غونډې رئیس.

۱۷ـ د ۱۳۵۳ هـ ش کال تله (د ۱۹۷٤ ع کال اکتوبر) په کابل کي د مولوي بلخي د لمانځني د نړیوال غونډې غړي.

۱۸ـ د ۱۳۵۳ هـ ش کال مرغومي (د ۱۹۷۵ ع کال جنوري) په کابل کي د بايزيد روښان د نړيوال سيمينار غړي.
۱۹ـ د ۱۳۵۳ هـ ش کال کب (د ۱۹۷۵ ع کال مارچ) په کابل کي د امير خسرو د بين المللي غونډي غړي.
۲۰ـ د ۱۳۵٤ هـ ش کال تله (د ۱۹۷۵ کال اکتوبر) په کابل کي د ابو نصر فارابي د لمانځني د نړيوال غونډي غړي.
۲۱ـ په ۱۳۵٤ هـ ش (۱۹۷۵ ع) کال په تهران کي د منځنۍ آسيا د ژبو او ادبياتو به باب د يونسکو د نړيوال غونډي غړي.
۲۲ـ د ۱۳۵٤ هـ ش کال مرغومي (د ۱۹۷٦ ع کال جنوري) په کابل کي د دقيقي بلخي د مريني د زرم کال د نړيوال غونډي غړي.
۲۳ـ په ۱۳۵٤ هـ ش (۱۹۷۵ ع) کال په ډلي کي د امير خسرو د درناوي د نړيوالي غونډي غړي.
۲٤ـ د ۱۳۵٤ هـ ش (۱۹۷٦ ع) کال مرغومي په کابل کي د پښتو څېړونو د نړيوال مرکز د نړيوال سيمينار غړي.
۲۵ـ د ۱۳۵۵ هـ ش کال د ثور نهمه (د ۱۹۷٦ ع کال د اپريل ۲۷) په کابل کي د خواجه عبدالله انصاري د زيږيدو د زرمي کليزي د درناوي د څېړن غونډي غړي.
۲٦ـ د ۱۳۵۵ هـ ش کال کب (د ۱۹۷۷ ع) کال مارچ په کابل کي د سيد جمال الدين افغاني د سيمينار غړي.
۲۷ـ د ۱۳۵٦ هـ ش کال زمري (د ۱۹۷۷ ع کال اگست) په کابل کي د پښتو چاپي آثارو د سيمينار غړي.
۲۸ـ په ۱۳۵٦ هـ ش (۱۹۷۷ ع) کال په کابل کي د کوشانيانو د نړيوال سيمينار غړي.
۲۹ـ په ۱۳۵۷ هـ ش (۱۹۷۸ ع) کال په کابل کي د حکيم سنايي غزنوي د نړيوال سيمينار غړي.
۳۰ـ په ۱۳۵۸ هـ ش (۹۷۹ ع) کال په کابل کي د خوشحال خان خټک د مړيني د دري سوم تلين د سيمينار غړي.
۳۱ـ په ۱۳۵۹ هـ ش (۱۹۸۱ ع) کال په کابل کي د ميا فقرالله جلال آبادي د نړيوال سيمينار غړي.
۳۲ـ په ۱۳٦۰ هـ ش (۱۹۸۱ ع) کال په کابل کي د غلام محي الدين افغان د ملي سيمينار غړي.
۳۳ـ په ۱۳٦۰ هـ ش (۱۹۸۱ ع) کال په کابل کي د شيخ بستان بړيڅ د ملي سيمينار غړي.
۳٤ـ په ۱۳٦۰ هـ ش (ـ۹۸۱ ع۹ کال په کابل کي د امير علي شير نوايي د ملي سيمينار غړي.
۳۵ـ په ۱۳٦۱هـ ش (۱۹۸۲ ع) کال په کابل کي د خالد برمکي د مړيني د دولس سوم تلين د ملي سيميانر غړي.

۳٦ـ په ۱۳٦۲هـ ش (۱۹۸۳ ع) کال په کابل کي د استاد الفت د يادوني د ملي سيمينار غړي.

په دې سربيره استاد په زيات شمير علمي محافلو، غونډو او ځېرن غونډو کي برخه درلودلې او عالمانه ويناوي يې اورولې او علمي رسالې يې وړاندي کړي دي.

(۳) کتاب ښود

اسماني نغمې او لاهوتي سرودونه

دا د استاد د هغو ادبي مقالو مجموعه ده چي تحقيقي بڼه هم لري خو په لوړه ادبي ژبه ليکلې شوې دي، په دې مجموعه کي اووه پښتو او دري مقالې راغلي، دا اثر د کابل او خراسان پر مجلو سربېره په ۱۵۰ مخونو کي په ۱۳٦۱ هـ ش کال په ځانګړي ډول هم د افغانستان د علومو اکيډمۍ خپور کړي دئ.

ادبيات جهان

دا د نړيوال ادبي سير، ادبي سبکونو او مکتوبونو او ادبي ابداعاتو په باب يوه مفصله ځېرنه ده چه ځيني مقالې يې په طلوع افغان کي خپرې شوې خو په ځانګړي کتابي بڼه لا نه دی خپور شوی.

اشعار و ديوان تيمور شاه افغان

دا د احمد شاه بابا د زوي تيمور شاه دراني پر ژوند پيژندنه ده.

دا کتاب ښود په الفبايي ترتيب جوړ شوي او د اضافت او ربط تورو ته هم رديفي ارزښت ورکړل شوي دي او ديوان ځېرنه ده. ما دا رساله نه ده ليدلې خو د استاد د ليکني له مخي په ۱۳۱۳ هـ ش کال په کابل کي خپره شوې ده.

اصل خلجيان افغاني

په دې اثر کي د اسنادو په رڼا کي د ځيني محققينو د دې اشتباه ازاله شوې چي دوی خلجيان غلزيان او غلجيان ترکان ګڼي. د استاد د ليکني له مخي دا اثر په ۱۳٤۹ هـ ش کال په تهران کي خپور شوي دي؛ ما يې نسخه نه ده ليدلې غالباً په کومه ايرانۍ مجله کي به خپور شوي وي.

افغان در تاریخ

دا د افغان پر نامه باندي د استاد تحقیق دي چي په تاریخي سندونو او ډېرلیکونو کي د دې نامه سوابق ښیي او د یادوني قدامت یې د دریمي میلادي پېړۍ اواسطو ته رسوي، دا اثر په ځانګړي ډول نه دي خپور شوي خو په مقالو کي یې استاد برخه برخه مطلب راوړي دئ.

افغانستان بعد از اسلام (جلد اول)

دا د استاد یو مهم تحقیق دئ چي په لومړیو دوو اسلامي پېړیو کي د افغانستان سیاسي، اجتماعي، کلتوري، اقتصادي او هر اړخېزه وضعه څېړي، لومړي ټوک یې تر زر مخه زیات دي چی لومړي ځل په ۱۳٤٥ ش کال د افغانستان تاریخ ټولني د کاتب الحروف په اهتمام چاپ کړي، بیا په ۱۳٥۷ ش کال د کوشانیانو د څېړونو مرکز نشر کړي او اوس په ۱۳٦۳ کال د ایران دنیای کتاب خپور کړي دي.

دې کتاب د استاد د پروګرام له مخي نه نور ټوکونه هم درلودل چي ټوله شمیره یې تر لس زرو مخونو زیاتیدله، خو استاد د ناروغۍ له امله و نه کړای شوه چي دې اثر ته خپل را غونډ کړي یاداشتونه تنظیم او چاپ ته چمتو کړي نو ځکه نور ټوکونه نالیکلي پاتي شول، او دا لومړي ټوک یې د شهکار په توګه را پاتي دي.

دا هم د یادولو ده چي په دوهم چاپ کي د استاد له خوا تعلیقاتو په ښه ګټوري زیاتوني شوي او همدا ټوک په دوهم ځل په دوو ټوکونو کي چاپ سوي دي.

د ایران چاپ د کابل د لومړي چاپ عکس دي خو په لومړۍ پښتۍ یې د افغانستان بعد از اسلام نه مخکي د تاریخ کلمه ور زیاته شوي او د منځ په پاڼه کي یې بیا نوم داسي لیکل شوي تاریخ ایران و افغانستان بعد از اسلام خو بیا یې هم په متن کي لاس وهنه نه ده شوې او هم هغه اعتبار لري لکه د کابل چاپ یې چي لري.

اکبر نامه

دا اثر د افغانستان د تاریخ یو حماسي څپرکي دي چي حمید کشمیري په دري مثنوي نظم کړي، د افغان، انګریز د لومړي جنګ تصویر یې پکي ایستلي او خصوصاً د اکبر خان غازي په کارنامو یې رڼا اچولې ده.

استاد په دې اثر ژور تحقیق کړي، د هغه وخت تاریخي وقایع یې ورسره مله کړي او د څو نسخو له مخي یې چاپ ته چمتو کړي دي خو څرنګه چي د همدي کتاب متن انجمن تاریخ ښې له لازمي مقدمي او تعلیقاتو د اروانباد استاد کهزاد له خوا خپور کړ نو د استاد له خوا تهیه شوي متن تر اوسه همداسو ناچاپ پاتي شو.

امیر کروړ او د هغه کورنۍ

دا د امیر کروړ او د ده د کورنۍ په باب د استاد حبیبي یوه جامع رساله ده چي په دري یې لیکلي او د ښاغلي زلمي هېوادمل پښتو کړې ده، دا اثر په کابل مجله کي تر خپرېدو وروسته د افغانستان د علومو اکېډمۍ له خوا په ۱۳٦۱ ش کال په ځانګړي ډول هم خپور شوي دي.

امیر کروړ و دودمانش

دا د پښتو لومړني پېژندلي شوي شاعر امیر کروړ (د ۱۵٤ هـ ق مړ) او د ده د کورنۍ په باب د استاد یوه نوي څېړنه ده چي د نویو او پخو اسنادو په رڼا کي یې کړې ده. دا اثر لومړی د خراسان په مجله کي او بیا د افغانستان د علومو اکیډمۍ له خوا په ۱۳٦۱ ش کال په ځانګړې ټوکه خپور شوي دي.

بابر په افغانستان کي

پر هند او افغانستان باندي د واکمن مغلي پاچا ظهیرالدین بابر پر ژوند، د ده پر اجتماعي، سیاسي، او ادبي اړخونو یوه څېړنه او خصوصاً په افغانستان کي د ده پر کارنامو یو تحقیق دي، چي استاد په انګلیسي ژبه لیکلي او د یونسکو د بین المللي مؤسسې له خوا په ۱۹۸۰ کال په فراسنه کي د بابر نامي له فرانسوي ترجمې سره خپور شوي دي.

بلاد قدیم و تاریخي خراسان

دا د زاړه افغانستان تاریخي جغرافیا ده چه د خراسان زاړه ښارونه، د زړو سندونو په رڼا کي را پیژني، دا اثر د خورو ورو مقالو په توګه خپور شوي خو په کتاني بڼه لا نه دي نشر شوي.

پټه خزانه

دا د پښتو د ۵۱ تنو شاعرانو او شاعراتو ارزښتناکه تذکره ده، د دې ګټوري تذکرې په پیدا کېدو سره د پښتو د تحریري ادب ژوند دوهمي هجري پیړۍ ته ورسیده او هم دې قیمتي خزانې د پښتو ډیر لرغوني لغات، لرغوني منشور او منظوم کتابونه او د پښتو یوه ډله نومورکي او پیاوړي شاعران را وپېژندل، دا تذکره د شاه حسین هوتک د دربار پیاوړي ادیب محمد هوتک په ۱۱٤۱-٤۲ هـ ق کلونو کي کښلې او د کتاب په دري ګونو خزانو کي یې لرغوني ویناوال، خپل معاصران او د پښتو شاعراني معرفي کړي دي، تر پیدا کیدو وروسته لوي استاد پوهاند حبیبي سمه کړه، سریزي، لمني او نښلوني یې پرې وکښلې همدا راز په دریم چاپ کي یې استاد حبیبي د پټې خزانې په باب د مستشرقینو او د داخلي شکاکانو ګوتنیوي په پاخه منطق رد کړي او یوه مفصله دري سریزه یې پری وکښله چه همدا سریزه په څلورم چاپ کي په پښتو اړولي شوي ده.

پټه خزانه لومړي ځل پښتو ټولني په ۱۳۲۳ش کال په ۲۹۰ مخونو کي خپره کړي، بيا په ۱۳۳۹ ش کال د پوهني وزارت د دارالتاليف رياست په تهران کي خپره کړې په ۱۳۵٤ کال د پښتو د پراختاي او پياوړتيا آمريت له خوا اصل نه په افسيټي ډول خپره کړي او څلورم ځل په ۱۳۵٦ کال د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي بې ترجمې چاپ کړې ده. د دې خزانې بشپړه انګليسي ترجمه په ۱۹۸۳ع کال د يونيورسټې پريس آف امريکا له خوا چاپ سوې ده.

پسرلنۍ سندره

دا د استاد يوه کوچنۍ منظومه رساله ده چي د افغانانو تاريخي عظمت او مليت پکي انځور شوي، له تاريخي مشاهيرو سره يې د زړه خواله پکي کړې او ځوانان يې د هېواد د پالني او خپلواکۍ ساتني ته هڅولي دي، دا اثر په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کي د طلوع افغان ادارې خپور کړي دي.

پښتانه شعراء (لومړي ټوک)

دا د پښتو د سلو تنو پخوانو شاعرانو تذکره ده چي استاد دري څلويښت کاله پخوا په کابل کي ليکلي او پښتو ټولني خپره کړې ده او هم د پښتو ادبي سبکونو په باب يوه ژوره تحليلي دريزه لري.

دا کتاب په ۱۳۲۰ ش کال پښتو ټولني په ۳۹٤ مخونو کي په لويه ګچه د اروانباد استاد محمد ګل نوري په اهتمام خپور کړي دئ.

پښتو او پښتنواله

دا د پښتونولۍ د کردونو، تورمونو، ترخونو او تيرو په باب يوه څېړنه ده چي د پښتنو دا عنعنوي قوانين او کلتور څېړي، دا رساله د طلوع افغان د ۱۳۱۷ش کال په کالنۍ کي خپره شوې ده چي بيا په ۱۳۵۵-٥٦ش کلونو کي په کابل مجله کي يو ځل بيا پرله پسې خپره شوي ده.

پښتو د تاريخ او لغت په رڼا کي

پر پښتو ژبه باندي د استاد يوه ژوره ژبنۍ څېړنه ده چي د وړمې مجلې د ۱۳٤۷ کال د پسرلي په ګڼه کي خپره شوي ده.

پښتو نثر ته کره کتني

د استاد د تنقيدي مقالو يوه وړکي مجموعه ده چي د پښتو معاصر ادب پکي کره کوي، دا رساله په ۱۳٦۰ش کال پر کابل مجله سربېره د افغانستان د علومو اکاډمي له خوا په ځانګړي ډول هم خپره شوې ده.

پښتو و لویکان غزنه

لویکان په غزني کې د کوشانیانو یوه واکمنه کورنۍ ده چې د اسلام له راتلو سره یې واک ټینګ ؤ، استاد حبیبي په دې رساله کې دا کورنۍ معرفي کوي او د دوي د کورنۍ یو پښتو شعر راوړي او ثابتوي چې د دوي د ویلو ژبه پښتو وه چې دا د غزني په تاریخ او د پښتو ادب په تاریخ کې یو نوي تحقیق دي.

دا اثر په ۱۳۴۲ش کال د تاریخ ټولني له خوا خپور شوي دي.

په اوسني پښتو شعر کې د ژوند ځپې

د پښتو د معاصر شعر کره کتنه ده او معاصر شعر ته د ژوند له نظره ژور نظر کوي او د لیرې او برې پښتونخوا د شعر هغه پارچې ځېرې چې ژوند پکې په غورځنګ دي.

دا اثر د افغانستان د علومو اکیډیمۍ په ۱۳۶۰ ش کال خپور کړي چې ٤٠ مخونه لري او ګچه یې ١٤x٢٠ سانتي متره ده.

په شلمه پیړۍ کې د افغانستان هنر

په دې رساله کې د افغانستان د معاصر هنر بېلابېل څانګې لکه موسیقي، تیاتر، خطاطي او نور هنرونه ځېړل شوي چې په ۱۳۶۰ش کال د هنر مجلې پر له پسې خپور کړي خو تر اوسه په کتابي بڼه لا نه دي خپور شوي.

پیام عصر

دا یوه ویښونکې دري مثنوي ده چې استاد حبیبي په ۱۳۲۰ش کال کې ویلې ده او په ۱۳۷۹ ش کال د علامه حبیبي د څېړنو له مرکز له خوا خپور شوی ده.

پیام یعقوب لیث

د یعقوب لیث صفاري د هیواد پالني د احساساتو په رڼا کې لیکل شوي پیام دي چې په څلورو ژبو کښل شوي خو چاپ شوي نه دي.

پیغام شهید

فارسي مثنوي ده چې د هېواد پالني درسونه لري د ۱۳۱۷ ش کال په میزان کې په کابل کې په وړه کچه خپره شوي چه ۲۵ مخونه لري. په ۱۳۷۹ ش کال د علامه حبیبي د څېړنو له مرکز له خوا خپور شوي دي.

تاج کابلشاه در کعبه

یوه کوچنۍ خو ډېره ګټوره رساله ده چې په کعبه کې د کابل شاه د یوه تاریخي تاج پته راکوي. دا اثر په ۱۳۴۸ش کال کې د افغانستان تاریخ ټولني په وړه جیبي قطع خپور کړي دي.

تاریخ تجزیهٔ شهنشاهي افغان

تر احمد شاه بابا را وروسته د افغانستان د تجزیې او ټوټه کېدلو په باب په اسنادو ولاړ تحقیق دئ چي په دوو لویو ټوکونو کي کښل شوي خو په هواد کي د مطبوعاتي اختناق له کبله یې د نشر موقع نه ده موندلې. وروسته دا اثر په ۱۳۸۰ ش کال د علامه حبیبي د څېړوني د مرکز له خوا خپور شوی دي.

تاریخچه ادبیات پښتو

دا د پښتو ادب په باب د استاد له لومړیو څېړنو څخه جوړه رساله ده چي په ۱۳۱۱ش کال په کندهار کي خپره شوي ده.

تاریخچه بیداري سیاسي در افغانستان

دا په افغانستان کي د سیاسي غورځنگونو او ملي بهیرونو په ارتباط لیکل شوي گټور اثر دي چي استاد حبیبي د خپل مهاجرت په دوران کي لیکلي او په پېښور کي یې د آزاد افغانستان په جریده کي خپور کړي دي.

تاریخچهٔ سبکهاي شعر پښتو

په دې رساله کي په دري ژبه د پښتو شعر سبکونه او ادبي مکتوبونه د هغې وخت د شتو موادو په رڼا کي ټاکل شوي او څېړل شوي دي چي د ۱۳۱۹ش کال په کابل کالنۍ کي خپور شوي دي.

تاریخ افغانستان از آغاز دورهٔ اسلامي

د اسلامي دورې له را پیلیدو سره د افغانستان تاریخ دي چي په اردو ژبه کښل شوي او د استاد د مهاجرت په دوران کي په لاهور کي چاپ شوي دي.

تاریخ افغانستان در عصر کورگانیان هند

په دې اثر کي د افغانستان د تاریخ هغه دوره څېړله کیږي چي افغانستان د هند د مغلو او د بابر د کورنۍ له خوا اداره کیږي، په دې اثر کي د افغانستان هر اړخیزه اجتماعي او فرهنگي وضع او د افغانستان مشاهیر او مخور معرفي شوي دي. دا اثر په ۱۳٤۲ کال د افغانستان د تاریخ ټولني له خوا خپور شوي دي.

تاریخ خط و نوشتهاي کهن افغانستان

په دې اثر کي له قبل التاریخ نه را نیولي په افغانستان کي د خط د دودیدو او پرمختگ او ډولونو په باب مستندي خبري شوي او د راز، راز خطونو بېلا بېلي نمونې یې پکي راوړي دي چه په ۱۳۵۰ش کال د تاریخ ټولني له خوا په ۳۱۲ مخونو کي خپور شوي دي.

تاریخ سیاسي افغانستان (دو جلد)

په دې اثر کي د افغانستان سیاسي ځېره انځور شوي او د افغانستان د سیاسي پېښو څېړنه یې پکي کړې ده چي د حکومتونو د اختناقي پالیسیو له امله یې د چاپ موقع نه ده موندلې او لا تر اوسه قلمي پاتي دئ.

تاریخ گویی به تعمیه در اشعار قدیم دري

په دې اثر کي په دري شعرونو کي د معماؤ رسالې او ویناوال را پېژني او د ادبي تعمیو راز راز ډولونه پکي راوړي چي په ۱۳۶۰ش کال د افغانستان د علومو اکیدمۍ له خوا په ۳۷ مخونو کي ځپور شوي دئ.

تاریخ مختصر افغانستان (جلد اول)

په دې اثر کي د افغانستان د تاریخ مهم ټکي او پېښي را لنډیز شوي چي له قبل المیلاد نه را پیلېږي او د چنگیز تر راوتلو ۶۰۰ هـ ق پوري واقعات څېړي، په ۱۳٤٦ کال د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړي چه ۲۲۱ مخونه لري.

تاریخ مختصر افغانستان (جلد دوم)

دا د دې مهم اثر دوهم ټوک دي چي له شپږمي هجري قمري پېړۍ نه را وروسته بیا په ۱۹۱۹ع کال کي د امیر حبیب الله خان تر وژل کېدو پوري د افغنسان د تاریخ مهم ټکي څېړي. دا ټوک په ۱۳٤۹ ش کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا خپور شوي دي. (همدا ټوک یو ځل په ۱۳٤٦ش کال هم خپور شوي ؤ چي د وخت حکومت سانسور کړ او بیا تر څه لاسوهني وروسته خپور شو).

تازه نواي معارک

دا د افغانستان د وروستیو پېړیو په تاریخ کي یو مهم متن دئ چي استاد د څو نسخو له مخي مقابله کړي، مقدمه یې پرې لیکلې او مهم تعلیقات یې پرې ور زیات کړي دي، دا اثر په ۱۳۳۹ ش کال په کراچي کي د استاد د مهاجرت په وخت کي چاپ شوي دي.

تحقیقات راجع به پټه خزانه

د محمد هوتک د پټې خزانې د مهم متن په باب د استاد یوه ځانگړې څېړنه ده چي د ۱۳۲٤ ش کال په کابل کلنۍ کي په دري ژبه خپره شوې ده.

تحقیقات راجع به کتاب ترجمان البلاغه

دا اثر د محمد بن عمرالرادویاني تالیف دئ چي استاد په دري ژبه څېړنه پرې کړې او په ۱۳۳۰ش کال په کابل کي خپور شوي دي.

تحقیق بر تاریخ وفات سنائي

د حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنائي غزنوي د مړیني په باب یې د ادبي متونو تعمیر او تاریخ ګویۍ سره پرتله کړې، له تاریخي اسنادو او ښېښو سره یې مخامخ کړې او په نتیجه کي یې د حکیم سنائي د وفات تاریخ ترې څرګند کړي دي، دا رساله یې د حکیم سنائي په سیمینار کي بحث ته وړاندي کړې او بیا د کابل او ایران په مجلو کي خپره شوې ده.

تذکرة الاولیاء

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء یو لرغوني کتاب دئ چي تر ٦١٢ هـ ق کال را وروسته کښل شوي، استاد یې نیمه پیړۍ پخوا څو پاڼي د هلمند له یوه زاړه جومات نه بیا موندلې او په لومړي ټوک پښتانه شعراء او د ۱۳۱۹ش کال په کابل کالنۍ کي خپرې شوې. چي بیا تذکرة الاولیاء باندي د استاد ټول تحقیقات او د تذکرة الاولیاء د پاڼو عکس او لوستلو شکل د یوې رسالې په ډول په ۱۳٦۱ش کال د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا نشر شو.

تصوف

دا اثر د تصوف د پېژندګلوۍ او په افغانستان کي د تصوف پر سیر یوه څېړنه ده چي استاد د درسي کتاب په توګه د ادبیاتو او بشري علومو د پوهنځي له پاره لیکلي او همدې پوهنځي د اداري له خوا د کستتنر په ماشین چاپ شوي دئ.

تعلیقات بر تاریخ تلفظ و صرف پښتو

"تاریخ تلفظ و صرف پښتو" د پښتو په باب د نامتو مستشرقینو دارمستتر، ګایګر، مورګینسترن او بنونیست د نظریاتو مجموعه ده چي دکتور روان فرهادي را غونډه کړې او استاد بیا د دوی د ځیني نظریاتو په رد او تصحیح کي تعلیقات پرې کښلي دي چي د استاد تصحیحات د کتاب په دوهم ټوک کي له ۲٥۷ تر ۲۹٤ مخ پوري راغلي دي. دا کتاب په ۱۳٥٦ش کال د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په دوو ټوکنو کي خپور شوي دئ.

جوانمردان و عیاران

جوانمردي او عیاري د اسلامي پېړیو له اوایلو نه په افغانستان کي د انسانیت یوه خدمتګاره لاره ده چي د دې لاري پېروانو به د بېوزلانو او له ښنو لویدلو انسانانو دپاره قهرمانۍ کولې او ځانګړې د ژوند اصول یې درلودل. استاد په خپل دې اثر کي د دې ډول خلکو د اخلاق، افکارو او خدماتو څېړنه کړې چي په ۱۳۲۱ش کال په کابل کي خپور شوي دئ.

چهار مقاله بر فردوسي و شاهنامه

دا د پروفيسور محمود شيراني اردو اثر دئ چې استاد ژباړلي، سريزه يې پرې کښلي او لازمي حاشيې يې ورکړي دي. دا اثر د بيهقي کتاب خپرولو د مؤسسې له خوا په ۱۳۵۵کال په کابل کې خپور شوي دئ.

حديقة الحقيقة يا الهٰي نامه

د افغانستان د لوي عارف حکيم سنايي غزنوي د مشهور عرفاني اثر حديقې د يوه کره او پاخه متن د تهيه کولو له پاره هم استاد ليچې غړلي وې چې ټوله شمېره يې پنځه زره بيته کيده او د څو نسخو له مخې يې ترتيباوه. دوي د دې اثر يوه نمونه چې ۱۱۷۰ بيتونه پکې راغلي او مفصلي حوالې لري د حکيم سنايي د سيمينار له پاره په ۱۳۵٦ کال کې تياره کړه چې د بيهقي کتاب خپرولو مؤسسې نشر کړه خو پاتي کار يې د استاد د ناروغئ له امله پاتي شو. دا نمونه په ۱۰٤ مخو کې خپره شوې ده.

خليلي نامه

استاد حبيبي چې په پاکستان کې د مهاجرت شپې ورځې تېرولې، په کابل کې استاد خليلي د وخت د حکومت په اشاره يوه هجويه مثنوي پسې وليکله چې د ټولو اخلاقي موازينو خلاف وه. دا هجويه مثنوي په نيلاب نومي جريده کې نشر شوه چې بيا يې استاد حبيبي د خليلي نامه په نامه په مثنوي ځواب وکيښ او په پيښور کې يې د يوې رسالې په بڼه په ۱۳۳٤ش کال نشر کړه.

خود آموز پښتو (دوه جلده)

دا د پښتو زده کړې دوه لومړني کتابونه دي چې په کندهار کې د يوې ډلې پوهانو له خوا کښل شوي، استاد هم د همدې ډلې غړي ؤ، دا دواړه ټوکه خود آموز په ۱۳۱۳ او ۱۳۱٤ش کلونو کې دوه ځله په کندهار کې چاپ شوي دي.

خودي و بيخودي در انديشۀ اقبال

دا د علامه اقبال د خودي او بيخودي په نظريه د استاد حبيبي يوه څېړنه ده چې د علامه اقبال د يادگيرني د سيمينار له پاره يې کښلې او په ۱۳۵٦ ش کال د ادب د مجلې له خوا خپره شوې ده.

د ابداليانو مشاهير تر احمد شاه دمخه

د ابداليانو د کورنئ هغه مشران او مخور پکې معرفي شوي چې تر احمد شاه بابا وړاندې يې مشري او يا محلي واکمنئ درلودې، دا اثر په پښتو کښل شوي دئ او د ۱۳۲۲ش کال په کابل کالنئ کې خپور شوي دئ.

د افتانستان پېښلیک

دا د استاد یو ډېر مهم اثر دئ چي د افغانستان د تاریخ د ټولو برخو مفردات لکه سیاسي، اجتماعي، کلتوري او اقتصادي له دو پنځوس زره کاله پخوا څخه د پېښو د پېښېدو له نېټې نه را پیلوي، او دا ټوک یې زموږ د تاریخ یون د ۱۳٤۱ش کال د کب تر ۱۹ نېټې پوري را رسوي.

دا لومړی ټوک یې ۳۱۸ مخونه لري په لویه کچه په ۱۳٥۳ش کال کي د بیهقي کتاب خپرولو مؤسسې له خوا خپور شوي دي.

د افغانستان لنډ تاریخ

دا د لوي استاد د تاریخ مختصر افغانستان د پښتو ژباړه ده چي ښاغلي عبدالرؤف بینوا کړې، دواړه ټوکه په یوه ځاي سره راوړل شوي او د محمدزو د تاریخ برخه ترې حذفه شوې ده.

دا اثر په ۱۳٥٦ش کال د تاریخ ټولني له خوا د پښتو د چاپي اثارو د دوه سوم کال د سیمینار په ویاړ خپور شوی دئ.

د البیروني کتاب ښود

د افغانستان د لوي پوه علامه ابو ریحان بیروني د ۱۷۳ هغو آثارو کتاب ښود او معرفي ده، چي تر اوسه د بېلابېلو اخځونو له لاري پېژندل شوي دي، د کتاب لیکوال احمد سعید خان د علیګړ د اسلامي څېړنو کتابدار دئ چي استاد له اردو نه ژباړلي، ځاي په ځاي یې زیاتوني پکي کړي او دا اثر یې لا پسې بشپړ کړي او ګټور کړي دي.

دا اثر په ۱۳٥۲ش کال د بیهقي کتاب خپرولو مؤسسې خپور کړي دئ.

د امیر علي شیر فکري نبسټ او سیاسي شخصیت

په دې وړه رساله کي چي استاد حبیبي د امیر علي شیر نوائي د پنځه سویي کلیز په مناسبت کښلي د امیر علي شیر پر شخصیت عالمانه رڼا اچوله شوې ده.

دا رساله د امیر علي شیر نوائي په رساله کي چی ښاغلي زلمي هېوادمل لیکلې او راغونډه کړې راغلي ده، په ۱۳٦۰ ش کال کي د افغانستان د علومو اکیډمي خپرونه.

د بو علي سینا بلخي ژوند لیک

په دې اثر کي د افغانستان د لوي علمي شخصیت شیخ الرئیس ابو علي سینا بلخي ژوند پېژندنه راغلې چي اصل یې ابو عبید عبدالواحد بن محمد جوزجاني کښلي او استاد حبیبي له عربي څخه په دري ترجمه کړي، نسخې یې سره مقابله کړي او سریزه، حواشي او تعلیقات یې پرې لیکلي دي. د پښتو ژباړه یې

ښاغلي زلمي هېوادمل کړې. په ۱۳۵۹ کال د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا په ۱۲٤ مخونو کي په ۲۰x۱٤سانتي متر کچه خپور شوي دئ.

د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده

په دې اثر کي استاد حبيبي د قصيدې په باب څېړنه کړې، پښتو قصيدې يې له غوري دورې نه بيا د دولسمي پېړۍ تر پايه پکي څېړلي. له دري قصيدو سره يې پرتله کړې او د پښتو بوللو (قصيدو) خصوصيات او ځانګړني يې پکي بيان کړي دي.

دا اثر په ۱۳۵۷ش کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا خپور شوي دئ.

د پښتو ادب تاريخ (د ۳ صنف له پاره)

دا د پښتو ادب تاريخ په برخه کي د استاد درسي نوټ دئ چي له زرم کال نه راپيلېږي او د دوولسمي، ديارلسمي پېړۍ ادبيات څېړي.

دا اثر د ادبياتو پوهنځي د دريم ټولګي درسي کتاب دئ چي په ۱۳٤۷کال د همدې پوهنځي له خوا په کستتنري ټوګه چاپ سوي دئ.

د پښتو ادب تاريخ (د ٤ صنف له پاره)

دا هم د پښتو ادب د تاريخ د درسي نوټ سلسله ده چي د پښتو ادب تر معاصري څېړني پوري رارسېږي، دا د ادبياتو او بشري علومو د څلورم صنف له پاره کښل شوي چي د همدې پوهنځي له خوا په ۱۳٤۷ش کال په کستتنري ډول خپور شوي دئ.

د پښتو ادبياتو تاريخ (لومړی ټوک)

په دې اثر کي استاد تر اسلام وړاندي د پښتو ژبي په موجوديت، ژبني ارتباطونو او ادبي غزونو بحث کوي چي د کابل د ادبياتو د پوهنځي له جوړېدو سره يې د دې پوهنځي د درس له پاره کښلي او په ۱۳۲۵ش کال د ادبياتو پوهنځي خپور کړئ چي بيا په پېښور کي سيد تقويم الحق لنډيز او په علاقايي پښتو ژباړلي او دريم چاپ يې استاد له سره بشپړ کړي او لازمي او مهمي زياتوني يې پکي ګړي چه په ۱۳۵۳ش کال د ادبياتو او بشري علومو د پوهنځي له خوا يو ځل بيا خپور شوي دئ.

د پښتو د ادبياتو تاريخ (دوهم ټوک)

دا د دې مهم او ګټور تاريخ دوهم ټوک دئ چه پښتو ادبيات د اسلام له را تللو څخه بيا تر زرم هجري کال پوري څېړي چي يو ځل په ۱۳۳٦ ش کال پښتو ټولني خپور کړي خو بيا له بشپړو زياتونو او نويو تحقيقاتو سره په ۱۳٤۲ ش کال کي پښتو ټولني يو ځل بيا خپور کړ.

د پښتو اصطلاحاتو وضع

دا په پښتو کي د نويو نوم اېښودونو په باب د استاد يوه رساله ده چي په يوه ژبه کي د نويو نوم اېښودنو په ضرورت غږېږي، د لغاتو د وضع علمي او له ژبنيو اصولو سره سمي لاري ښيي او بيا د دې اصولو په رڼا کي د عصر د نويو ايجاداتو په باب د پښتو د ژبني خصوصيت په رڼا کي ځيني لغتونه وضع کوي او لست يې راوړي. دا اثر په ۱۳۱۷ش کال په کندهار کي د طلوع افغان په کالنۍ کي خپور شوي دئ.

د پښتو ژبي او ادب موقف د مرکزي ايشيا د خلکو په تمدنونو کي

دا د پښتو ژبي په باب د استاد يوه نوې څېړنه او کشف دي او ثابتوي چي پښتو د هندي آرياني او آرياني ژبو تر منځ د اتصال کړۍ ده او دا دواړه ډلي آريايي ژبي سره نښلوي، دا نظريي لومړي د پښتو څېړنو په نړيوال سيمينار کي چه مارکنسټرن او نور مهم ختيز پوهان هم ورته راغلي وو، څرکند کړ او تاوده بحثونه پرې وشول.

د استاد دا تحقيق د ''پښتو څېړني'' په کتاب، وږمه مجله او د هيواد په نورو خپرونو کي په ډېره مينه او تلوسه خپور شوي دئ.

د تيموريانو په دوره کي د کتاب جوړني هنر تاريخ لومړني منابع

دا اثر استاد حبيبي د لنډيز په ډول د هرات د تيموريانو د روښانه کلتوري دورې په باب په انګليسي ژبه کښلي چي د يونسکو له خوا خپور شوي دي (همدا اثر بيا استاد پسې څېړلي او پنډ کتاب يې پرې ليکلي چي وروسته در پېژندل کيږي).

د روښان پير عصر او د ده غورځنګ

په دې رساله کي استاد حبيبي د بايزيد روښان شخصيت د ده چاپېر او د ده مبارزې او غورځنګونه څېړي، دا رساله په ۱۳۵۳ش کال د خېرالبيان په سريزه کي د ادبياتو او بشري علومو د پوهنځي له خوا خپره شوي او په ۱۳۵۵ش کال کي ''د روښان ياد'' په مجموعه کي کاتب الحروف د پښتو ټولني له خوا خپره کړې ده چي ځانګړې نسخې يې هم خپرې شوي دي.

د عبدالقادر خان خټک ديوان

اساد حبيبي د څو نسخو له مخي د عبدالقادر خان خټک د ديوان متن تهيه کړي او يوه مفصله تحقيقي سريزه يې پرې کښلې ده. دا ديوان په ۱۳۱۷ش کال د کندهار په مطبعه کي په ډبرين ماشين چاپ شوي دئ.

د کوشانیانو دین

د کوشانیانو د دین په باب استاد یوه څېړنه کړې، دا اثر يې په انګلیسي ژبه د یونسکو د کوشاني البم له پاره لیکلي دي د لیکلو کال ۱۳۵۸ش.

د خوشحال خان خټک مرغلري

استاد د څو نسخو له مخي د پښتو د ستر شاعر خوشحال خان خټک د دیوان متن تهیه کړ، یوه اوږده او جامع سریزه يې پرې ولیکله او په ۱۳۱٦ش کال يې د کندهار د مطبعې په محدودو وسایلو کي له کندهاره خپور کړ چه دا د خوشحال خان د دیوان لومړني انتقادي متن دئ.

د ډارمستتر پښتو څېړني

د پښتو په باب د فرانسوي مستشرق نظریات دي چي ښاغلي سید قاسم رښتیا له فرانسوي نه په دري ژباړلي وو، استاد حبیبي یوه برخه په خپله او بله برخه د ښاغلي بینوا په وسیله پښتو کړه او ځاي پر ځاي يې حاشيې پرې وکښلې چي په کابل مجله کي په خپریدو سربېره په ۱۳۲۵ش کال کي پښتو ټولني د ځانګړي کتاب په ډول هم خپور کړ.

درد دل

دا د استاد یوه دري مثنوي ده چي ملي دردونه يې پکي انځور کړي او په ۱۳۷۹ ش کال کي د علامه حبیبي د څېړونو د مرکز له خوا خپره شوي ده.

د میا فقیرالله پېژند لیک

په دولسمه پېړۍ کي د پښتنو د لوي روحاني علمي، سیاسي او ادبي شخصیت میا فقیرالله جلال آبادي ثم الشکار پوري پېژندنه يې په دري ژبه پکي لیکلې. دا اثر ښاغلي زلمي هېوادمل پښتو کړي او په ۱۳۵۹ش کال د افغانسان د علومو اکاډمۍ له خوا خپور شوي دئ.

رساله قافیه جامي

د قافيې په باب د مولانا نورالدین عبدالرحمن جامي یوه رساله ده چي استاد يې متن صحیح کري سریزه او تعلیقات يې پرې کښلي او په ۱۳۵۷ کال په کابل کي خپره شوېده.

روابط ادبي وادي سند با افغانستان

په دې اثر کي هغه ادبي آثار او ادبي مواریث څېړل شوي چي د سند او افغانستان تر منځ يې ادبي مزي غزولي او ادبي راکړې ورکړې او راشي درشي يې تر منځ شوي دي، دا اثر په ۱۳۳۷ش کال په کراچي کي د استاد د مهاجرت په دوران کي چاپ شوي دئ.

روضة الفريقين

دا اثر ابو رجاء مؤمل بن مسرور شاشي مروي (د ۵۱۷هـ ق کال مړ) اثر دي چي استاد یې انتقادي متن تهیه کړي سریزه او تعلیقات یې پرې کښلي او په ۱۳۵٦ش کال په ایران کي چاپ شوي دئ.

رهنماي تاریخ افغانستان

په دې اثر کي استاد د هغو ټولو آثارو پېژندنه راوړي چي په پښتو، دري، فارسي، اردو، عربي، انګلیسي او ځیني نورو ژبو پر افغانستان باندي کښل شوي او یا د افغانستان د رجالو، سیمو او نورو مواریثو په باب ضمني او قسمي بحث لري.

زبان دو هزار ساله افغانستان یا مادر زبان دري

استاد په دې اثر کي د بغلان د سره کوتل کتیبه څېړلې چي په هغه کي یې د پښتو او دري لغات او نخښې را برسېره کړي او د هغه وخت د موادو په رڼا کي د دې کتیبې ژبه د افغانستان د دري زېږي مور بلله خو وروسته مستشرقینو د نویو ژبنیو تحقیقاتو په بنا ثابته کړه چي د دې کتیبې ژبه د پښتو مور او د دې هېواد یوه ځایي او لرغونې ژبه ده.

زرنج وا احوال تاریخي آن

د زرنج د تاریخي جغرافیا او تاریخي سوابقو په باب یو تحقیقي اثر دئ چه استاد په دري ژبه کښلي او په ۱۳۲۳ش کال په کابل کي خپور شوي دئ.

زندګي نامه ابن سینا

دا اثر استاد له عربي نه په دري اړولي، سریزه یې پرې لیکلې او لمني او نښلوني (حاشیې او تعلیقات) یې پرې کښلي دي. د ابن سینا د زرۍ په مناسبت په ۱۳۵۹ش کال په کابل کي چاپ شوي دئ.

زین الاخبار ګردېزي

د عبدالحي ګردېزي د تاریخي، جغرافیایي کتاب انتقادي متن دي چي استاد په زیات کړاو برابر کړي سریزه یې پرې کښلې او حاشیې او تعلیقات یې ورکړي دي، دا اثر په ۱۳٤٧ش کال په تهران کي چاپ شوي دئ.

سپېڅلې پښتو

دري، پښتو قاموس دي چه د دري لس زره لغتونه په پښتو پکي راغلي، دا اثر استاد حبیبي له مرحوم لعل محمد کاکړ سره په ګډه لیکلي چي استاد د فیلالوژۍ د علم په رڼا کي یوه عالمانه مقدمه هم پرې کښلې ده، دا په افغانستان کي له لومړنیو فرهنګونو څخه دئ چه په ۱۳۱۸ش کال په کندهار کي په حبیبي قطع چاپ شوي دئ.

سردار مهر دل خان مشرقي شاعر قندهاري

دا د افغانستان د یوه صوفي شاعر د ژوند پېژندني او وینا په باب یو اثر دئ، چې استاد په دري ژبه کښلي او په ۱۳۱۲ش کال په کابل کې چاپ شوي دئ.

سررشته طریقت خواجگان

دا د مولانا نورالدین عبدالرحمن جامي د تصوفي او ایرادو او آدابو یوه مجموعه ده چې استاد یې متن له سریزي او توضیحاتو سره د مولانا جامي سیمینار ته تهیه کړي او په ۱۳٤۳ش کال کې د جامي د انجمن له خوا په کابل کې خپور شوي دئ.

سوات نامه د خوشحال خان خټک

د خوشحال بابا د سوات د سفر منظوم واقعات دي چې پر ادبي ارځښت سربېره تاریخي او د ټولنپوهني له خوا هم ډېر ارځښت لري. استاد په دې اثر مفصله سریزه کښلې او ډېري مفصلي څرګندوني او تشریحات یې پرې ور زیات کړي دي چې په ۱۳۵۸ ش کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ خپور کړي دي، اثر په لویه ۲٤x۱۷ سانتي متره کچه خپور شوي چې ۷۷ مخه مقدمه او ۷ مخه متن لري.

سواد الاعظم

دا یو لرغوني دیني متن دئ چې د زړې دري یوه ارزښتناکه نمونه هم ده. استاد سریزه او تشریحات پرې کښلي او د کتاب انتقادي متن یې تهیه کړي دئ. دا اثر په ۱۳٤۸ش کال په تهران کې چاپ شوي دئ.

سیرت، ابتکار و آثار شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاري

په دې رساله کې استاد حبیبي د خواجه په ژوند او آثارو ژوره څېړنه کړې چې د ده د مړیني نه سوم تلین په سیمینار کې اوروله شوې او بیا دې سیمینار د مقالو په مجموعه کې په ۱۳٤۱ کال د مطبوعاتو د ریاست له خوا څپره شوې ده.

شاعر اندیشه (مولانا جلال الدین بلخي)

دا د مولان جلال الدین بلخي په باب د استاد حبیبي یوه څېړنه ده چې د ده د فکر او نظر جاج اخلي، دا رساله د مولانا د سیمینار د مقالو په مجموعه سربیره په ځانګړي ډول هم په ۱۳۵۳ش کال په کابل کې خپره شوې ده.

شاعر هیرمند هارون خان افغان

د یاد شوي شاعر پر ژوند او آثارو یوه څېړنه ده، چې استاد د مهاجرت په دوران کې په کراچي کې کښلې او هماغلته په ۱۳۳۸ ش کال خپور شوي دئ.

شرح بیتین مثنوي مولانا جلال الدین بلخي

د مثنوي د دوو لومړیو بیتونو شرح ده چي سردار مهر دل خان مشرقي په خوږه مثنوي کړې او استاد له مقدمې او تشریحاتو سره چاپ ته چمتو کړې ده، دا اثر په ۱۳۵۱ش کال د افغانستان اکاډمي د تاریخ او ادب ټولګي له خوا خپور شوی دئ.

شناختنامهٔ میا فقیرالله جلال آبادي

د هیواد د لوي عارف، سیاّس، ادیب او مؤلف میا فقیرالله حصارکي ژوند پیژدنه ده چي د استاد په دقیق نظر کښله شوې او په کابل کي د دهٔ د مکتوباتو د سریزي په ټوکه په ۱۳۵۹ش کال د پوهني وزارت له خوا خپره شوې ده.

صد میدان

د شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاري یو تصوفي اثر دئ، د تصوف د ذکر او د دې ډګر د یون په باب لاربښودني او عارفانه نکات او نغوتي لري. استاد سریزه پرې کښلې نسخې یې سره مقابله کړي او تشریحات یې ورکړي چي د خواجه د سیمینارو په ویاړ په ۱۳۴۲ش کال په کابل کي خپور شوی دئ.

طبقات الصوفیه

دا د خواجه عبدالله انصاري امالي ده چي د صوفیانو په تاریخ، طبقو او نورو خصوصیاتو او شرایطو غږیږي او په زړه دري کښل شوی دئ.

استاد دا مهم عرفاني او ادبي اثر د څو نسخو له مخي تهیه کړي او په ۱۳۴۲ش کال د افغانستان د تاریخ ټولني له خوا په کابل کي خپور شوی دئ.

همدا اثر په ۱۳۶۲ش کال په ایران کي حسین آهي نومي سړي د کابل له چاپ نه عکس کړي او چاپ کړي، څو مخیزه مقدمه یې پرې لیکلي او په پښتي باندي یې د "مقابلهٔ مجدد" د ټکي په لیکلو سره غوښتي چي د استاد دا لوي اثر خپل کړاو وښيي، سره له دې چي له عکس ګیرۍ پرته یې نور هیڅ کار نه دی پکي کړي.

طبقات ناصري (جلد اول)

د قاضي منهاج سراج جوزجاني اثر دئ چي له آدمه بیا تر خپله عصره پوري چي د غوریانو دوره ده د افغانستان تاریخ د وخت د روایاتو وا استنادو په رڼا کي څېړي چي استاد د څو نسخو له مخي تهیه کړي، مقدمه او مفصل تعلیقات یې پرې کښلي دي، په ۱۳۴۲ش کال د کابل تاریخ ټولني خپور کړي دئ.

طبقات ناصري (جلد دوم)

دا د دې اثر دوهم ټوک دئ چې د مفصلو تعليقاتو برخه يې په همدې ټوک کي ده، د ۱۳۴۲ش کال چاپ.

يادونه: د طبقات ناصري متن، مقدمه، تشريحات، او تعليقات په اردو ژبه هم ژباړل شوي چي په پاکستان کي په دوو ټوکونو کي خپور شوي دي.

طلوع افغان (لس کاله چلول)

لوي استاد د طلوع افغان جريده له ۱۳۱۰ش تر ۱۳۱۹ ش پوري پر له پسې وچلوله او د همده د مديريت په وخت کي ټوله په پښتو شوه. د دې جريدې داسي گڼې زياتي دي چي له خبر، سرمقالې، کومنټرۍ نه نيولي تر شعر، فکاهي، داستان او مضامينو پوري ټول يې د استاد په قلم دي، استاد په هغه وخت کي هڅه کړې چي جريده يې د وخت د جريده نگارۍ ټولي خوبۍ ولري او په لوړ معيار يې نشر کړي او الحق چي همداسي هم شوې او د استاد د وخت طلوع افغان يوه معياري او له هره پلوه بشپړه جريده ده.

ظهيرالدين بابر (زندگاني و شخصيت او)

په دې اثر کي د بابر ژوند، سياستمدراي، ذوقونه، هنرونه او ادبي اړخونه په دري ژبه څېړلي شوي چي په ۱۳۵۱ش کال د بيهقي کتاب څېرولو مؤسسې خپور کړي دئ.

غزنه

دا د استاد يوه دري مثنوي ده چي د غزني د تاريخي عظيمت او لويښت په باب ويلې او په ۱۳۱۵ش کال په کابل کي خپره شوې ده.

فضائل بلخ

فضائل بلخ يو زوړ دري متن دئ چه د بلخ تاريخ، لرغوني مشاهير او نور اړخونه پکي څېړل شوید دي، استاد د دې ارځښتمن اثر انتقادي متن تهيه کړي، مقدمه، تشريحات او لازم تصحيحات يې پکي کړي دي، دا اثر په ۱۳۴۹ ش کال په ايران کي خپور شوي دئ.

کتابشناسي البيروني

دا د البيروني د کاتاب ښود دري ترجمه ده چه استاد له اردو نه په دواړو ژبو را اړولې، دري ترجمه په کابل او تهران دواړو کي په ۱۳۵۲ش کال د البيروني د زرمي کليزي په وياړ خپره شوي ده.

کتابهاي گمشدۀ تاريخ غزنويان

دا د لرغوني غزني د روښانه څېرې په باب د هغو ليکل شوو آثارو کتاب ښود دي چه ورک دئ.

د دې اثر يوه برخه په کراچي کي په ۱۳۳۸کال د استاد د مهاجرت په دوران کي چاپ شوې ده.

کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغل

دا د استاد حبیبي له وروستینو تحقیقاتو نه یوه مهمه څېړنه ده چي د شاهنامې هغه نسخه را معرفي کوي چي د چنگېزیانو تر تباه کن تاړاک دمخه لیکله شوې ده. څکه تر دې تاړاک را وروسته نخسې یې بې باوره او زیاتي یې مجهولي او مجعولي دي. دا اثر په ۱۳۶۲ش کال په کابل کي خپور شوی دئ.

کلید شاهنامه (قلمي)

دا د استاد یو مهم اثر دئ چي د فردوسي د شهنامې او اسماؤ، اعلامو، لغاتو، کشف الابیات او مضامینو لوي فرهنگ یې په درې لویو ټوکونو کي ترتیب کړي خو تر اوسه چاپ شوی نه دئ.

لغة البشتو

دا د استاد حبیبي له خوا کښل شوي د پښتو د ژبي او ادب د مومړنۍ پېژندني په باب یوه کوچنوټې رساله ده چي په عربي ژبه په ۱۹۶۵ع کال په قاهره کي چاپ شوې او عرب له پښتو ژبي او ادب سره اشنا کوي.

لالۀ کهسار

دا د افغانستان د دري ژبو نومورکو شاعرانو د وینا مجموعه ده چي تر اوسه خپره شوې نه ده.

لوی احمد شاه بابا

دا د استاد یو اثر دي چي دوې سره بیلې برخي لري په لومړۍ برخه کي یې "د احمد شاه بابا: ادیب شاعر مصلح، مفکر" تر عنوان لاندي د احمد شاه بابا پر ژوند، عصر او معصرانو ژوره څېړنه کړې، او په دوهمه برخه کي یې د احمد شاه بابا د دیوان انتقادي متن وړاندي کړي دئ.

دا اثر په ۱۳۱۹ش کال د پښتو ټولني له خوا تر ٤۰۰ زیات مخونو کي چاپ شوی دئ.

متون دري

دا د دري ادبي متونو انتخاب دي چي استاد د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د محصلینو له پاره کړي او د همدې پوهځي له خوا په گستتنري ډول خپور شوی دئ.

مجمع الغرائب و مزار علوي در بلخ

دا د استاد حبیبي له خوا د افغنسان د یوه تالیف او یوه مؤلف په باب څېړنه ده چي بشپړه لا نه ده څپره شوې.

محقق قندهاري

په دې اثر کي د علامه حبيب الله قندهاري ژوند پيژندنه او آثار راغلي دي، علامه د افغانستان يو لوي علمي شخصيت او د استاد حبيبي له غور نيکونو څخه دي.

دا اثر په کابل کي خپور شوي دئ.

مدرسه شاه مشهد غرجستان

دا د يوې تاريخي بنا به باب د استاد حبيبي يوه گټوره او ابتکاري څېړنه ده چي زموږ په تاريخ کي د تاريخي هنر يوه زړه بيلگه راسپړي.

د استاد دا اثر په ۱۳۵۵ش کال د ايران د هنر و مردم په مجله کي او په ۱۳۵۹ش کال د کابل په هنر مجله کي خپور شوي دئ.

مدوجزر افغانستان

دا دري مسدس دي چي په ۱۳۰۸ش کال داسي وخت استاد کښلي چي د ده په وړاندي د افغانستان آزادي تر لاسه شوې. بيا توره سقوي دوره پرې راغلې او وطن وران شوي دئ. د استاد دا له درده ډک مسدس د مسلط اختناق له کبله لا خپور شوي نه دئ.

مذکر احباب

دا د نثاري بخاري دري تاليف دي چي استاد يې متن تهيه کړي، سريزه، حاشيې او توضيحات يې پرې کښلي دي خو دا اثر تر اوسه خپور شوي نه دئ.

ملتان کا لودي شاهي خاندان

د استاد حبيبي دا اثر د ملتان د لوديانو په باب په اردو ژبه کښلي چه د دوي د مهاجرت په دوران کي په ۱۹٤۹ع کال په لاهور کي چاپ سوي دئ.

منازل السائرين در دائرهٔ وجود

منازل السائرين د شيخ الاسلام خواجه عبدالله انصاري يو مغلق تصوفي کتاب دئ چه استاد په دې رساله کي په دائروي ډول لنډيز کړي او د وجود دائره يې ترې استخراج کړې ده.

دا اثر د شيخ د زيږيدني د زرمي کليزي په وياړ په ۱۳۵۵ش کال د ادب د مجلې په يوه خاصه گڼه کي خپور شوي دئ.

نامهاي برخي از ايزادان عصر کوشاني

په دې رساله کي د کوشاني دورې د ځيني هغو ايزدانو يادونه شوې چي د افغانستان په ژبو او ادب کي يې اغيز پاتي دئ.

د استاد دا اثر د کوشاني څېړنو په مجله کي په ۱۳۵۹ش کال خپور شوي دئ.

نسب و زادگاه سید جمال الدین افغاني

په دې رساله کي د علامه سید جمال الدین افغاني په استوګنځي او کورنۍ باندي د رسمي دفتري سندونو په رڼا کي څېړنه شوې چي د علامه د سیمینار په مناسبت په کابل کي په ۱۳۵۵ کال خپور شوي دئ.

نظري به ادبیات پښتو

دا د استاد د لغة البشتو د عربي اثر دري ژباړه ده چه ښاغلي سمندر غوریاني کړې او د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۳۵۷ش کال خپور شوي دئ.

نگاهي بسلامان و ابسال جامي

دا د نورالدین عبدالرحمن جامي یو حکایي اثر دئ چي استاد تحلیل کړي او ارواښاد محمد اسماعیل مبلغ تعلیقات پرې کښلي دي.

نوشته هاي من

دا د استاد بې نومه اثر دئ چي دی په فهرستونو کي د "نوشته هاي من" نوم ورته اخلي، په دې اثر کي د استاد اجتماعي، ادبي، تاریخي مقالې، تاریخي یاداشتونه او منظوم منثور پښتو او دري آثار را غونډ شوي چي دري ضخیم جلدونه جوړوي. ځني یې خواره وراه خپاره شوي خو تر اوسه په یو ځایي ټوکه نشر شوي نه دئ.

نومورکي مؤرخین

په دې اثر کي استاد حبیبي د هغه مؤرخینو تذکره لیکلې چي د پښتنو په باب یې آثار کښلي دي. دا اثر یو ځل په ۱۳۲۳ش کال په کابل کالنۍ کي خپور شوي او بیا له بشپړو زیاتونو سره په ۱۳۵۹ش کال د فیلالوژۍ پوهنځي په ۱۱٦ مخونو کي خپور کړي دئ.

هفت کتیبهٔ قدیم

په دې اثر کي استاد اووه لرغوني کتیبې څېړي، د متن په تاریخي ارځښت او ډېر لیکونو په ژبني ارځښت یې خبري کوي او د هري کتیبې تحلیل وړاندي کوي.

دا اثر په ۱۳٤۸ش کال په کابل کي د تاریخ ټولني له خوا خپور شوي دئ.

هنر عصر تیموریان و متفرعات آن

په دې اثر کي د هرات په هنر پوري مربوط ۲٦۰۰ دانې اثره معرفي شوي چي په لویه قطع تر زرو مخونو زیات کتاب ترې جوړ شوي دئ. دا اثر په ۱۳۵۵ش کال په ایران کي خپور شوي دئ.

دریمه برخه

د پوهاند حبیبي د آثارو نمونې

یادونه:

استاد په رزهاؤ پارچې شعرونه، ادبي نثرونه، افسانې او ادبي لیکني را منځ ته کړي ، خو زه دا اثر داسي وخت لیکم چي هم له هېواده نه لیري یم، هم د استاد له آثارو او د هیواد له کتابتونو څخه، نو ځکه نشم کولاي چي د استاد د آثارو یو داسي منتخب چي زما زړه یې غواړي تاسو ته وړاندي کړم. خو بیا هم د استاد هر اثر قیمتي دي او هره لیکنه یې ارځښتناکه.

په دې منتخب کي لومړی د استاد پښتو ادبي نثرونه او افسانې، بیا یې پښتو شعرونه، بیا دري ادبي نثرونه او افسانې او ور پسې دري شعرونه وړاندي کوم، هیله ده د استاد یاد پرې تازه شي، او تاسو خوند ترې واخلې.

آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه

چیري چه ښکلا یو جاویدان فن او ښکلي آرټ پیدا کوي:

ترنک بهیږي   ترنک بهیږي   غاړي تر غاړي

زما زړګي خو   خپل لالی غواړي

د پښتونخوا په زړه کي چېري د غزني له مجلله ښاره د زابل او بست پر خوا کاروانونه روان وو د لویي لاري تر څنګ ترنک بهیږي!

هو! ترنک بهیږي، مګر ډېر مړام بهیږي! پر دواړو خواؤ یې د غنمو ښنه ګنبتونه او ارتي مځکي په زرغونو شالو ښکلي شوي ښکاري! لوي دښتونه، هسک غرونه، جګ، جګ بوټي او لوړي، لوړي غونډۍ د بادامو په ونو پټي دي، او کله کله له دې شاخساره د بلبلانو خواږه بږغونه هم اورېدل کیږي. د ونو له بیخو څخه د رڼو او زلالو اوبو چیني راوزي، په غړمبا بهیږي آبشارونه سازوي او په فضا کي په زړه پوري د جاویدان موسیقي انګازي خپروي.

په دې مځکو کي یو وخت د بابا هوتک د شعر خواږه آوازونه اورېدل کیده. دلته د توخو د درنې کورنۍ غښتلو حکمرانانو د عدالت او امن بساط غوړولي و او هم له دې کورنۍ څخه میرمن نازو د حاجي میرویس خان مور را ووته، چي په خپله غیږ کي یې داسي پښتون او آزادیخواه مېړه وروزه! دلته د کلات پر لوړه غونډۍ شیخ متي خلیل ښخ دئ، چي د پېښور له درنو او پیاوړو خلیلو څخه دلته راغلي ؤ او د ترنک پر غاړه به یې له لاهوتي ارغنونه خواږه او په زړه پوري سرودونه پښتنو ته اورول او د خداي د میني سندري به یې د خپل جاویدان او سوځند عشق په کیف او حال کي بږغولې.

شیخ متي د پښتنو هغه خدایي شاعر دئ، چي د جمال او ښکلا اسرار د شعر په ژبه څرګندوي، دی نړۍ ته په داسي نظر ګوري، چي د پخو عارفانو او لاهوتي رجالو په څېر هر څه ښکلي ویني او کوم وخت چي د ترنک پر غاړه ناست وي شاو او خوا لوړي ژوري ګنبته پورته، غرونه رودونه، دښتونه او میرې ټول د یوه ابدي او ځلاند جمال په وړانګو کي غرق ګڼي، دی ښکلا ویني، ښکلا اروي، ښکلا حس کوي، د ښکلا تجلیات پر کائناتو طاري او ساري ګوري او کله چي شپون د یوې شنې او زرغونې غونډۍ په لمن کي خپله شپېلۍ بږغوي یا یو مین زلمي په زهیر بږغ د میني سندري لولي نو شیخ متي په دې ټولو کي د حسن هغه مبدأ ته انتقال کوي، چي د جمال سرچینه ده او هر آرټ او بدیع صنعت هم له دغي ښکلا څخه رڼا اخلي او تحقق مومي.

وائي چي شعر د ښکلا احساس او د جمال ترجماني ده، مګر هر شاعر باید سترګور وي، د ښکلا د آثارو په لیدلو او تشخیص کي ځیر وي، دی باید د هر ښکلي او جمیل په ټاکلو او تماشا کي د نظر دقت ولري او

په دې کار کي د خاص لياقت خاوند وي، دا جمالي احساس او ښکليز استعداد عام او د هر چا په برخه نه وي، فقط د ميني مستان او د ښکلا ليوالان غواړي چي دلته څه وويني، څه واروي، او څه تماشا کړلي شي، بلخي جلال الدين همدا مقام په څه مستۍ او جمالي لياقت بيانوي:

باده در جوشش گدای جوش ماست چرخ در گردش اسير هوش ماست
باده از ما مست شد، نی ما ازو قالب از ما هست شد نی ما ازو
بر سماع راست هر تن چير نيست طمعهٔ هر مرغکی انجير نيست
نور او در يمن و يسر و تحت و فوق بر سرو بر گردنم چون تاج و طوق
آئينه کز رنگ آلايش جداست پر شعاع نور خورشيد خداست
رو تو زنگار از رخ او پاک کن بعد ازآن نور را ادراک کن
(مثنوي مولوي)

شيخ متي د کلات په ښکلي وادي کي د گلانو زرغون توب د بيديا جمال او د ترنک سېلاب او د طبيعت ښکلي مظاهر گوري، او د جمالي شعر صنعت داسي ايجادوي:

جنډي زرغون که په بيديا دي د بربڼ خوا ته په ژړا دي
ترنک چي خړ دئ په ژړا دئ دا ټول اغيز د ميني ستا دئ
توله ښکلل دي ستا له لاسه اې د پاسوالو پاسه!

د پسرلي په مسيحايي نفس، وچ غرونه زرغونيږي، نسيم سحري د ژوندانه نوي موجونه پيدا کوي، د لمر او سپوږمۍ جمال کمال ته رسيږي، دا ښکلي مناظر د يوه عاري انسان په نظر کي کوم اهميت نه لري، د عوامو سترگي د دې دستگاه ښېگڼې او ښهانې نشي درک کولاى، يو عادي سړي چي واښکي او لور را واخلي او زرغونه واښه او ښکلي گلان د خپلي غوا له پاره ريبي، هغه نه ښکلا ويني او نه د پسرلي د وږمو عطر حس کوي، مگر چېري چي ښکلا وي او د ښکلا ليدونکي ځېرې سترگي وي، هلته داسي يو جاويدان آرټ تخليق کيږي:

که لمر روښانه مخ يې سپين دئ يا د سپوږميه تندي ورين دئ
که غر دئ ښکلي پرتمين دئ لکه هنداره مخ د سين دئ
ستا د ښکلا دا پلوشه ده!
دا يې يوه سپکه ننداره ده!
دلته لوي غرونه زرغونيږي د ژوند وږمې پکي چلېږي
بوراوي شا او خوا کړيږي سترگي ليدو ته يې هيښيږي
لويه خاونده! ټوله ته يې!
تل د نړۍ په ښکليده يې!

ښکلا یو زیږنده او جاویدان مبدأ فیاض لري د زمان و مکان په مسیر کي لکه د برېښنا گرځېدونکي او تېرېدونکي ځپې، د ښکلا تجلیات گرځي را گرځي او خپل کمال ښیي، دا جمالي او تجلیاتي سیر او دوران، د نړۍ پر مخ یوه تماشا جوړوي او هم دغه ننداري دي چي د عارف شاعر سترگي ورته ارياني وي او ابن فارض مصري عارف ناري وهي چي: "زدني بفرط الحب فیک تحیراً" او شیخ متي دا رڼا او ښکلا او تماشا د شعر په ژبه داسي څرگندوي:

خاونده! ښکلي ستا جمال دئ ښکاره یې لور په لور کمال دئ
که ورځ، که شپه که پېړۍ کال دئ ستا د قدرت کمکي مثال دئ
ستا د لورونو یوه رڼا ده
دلته چي جوړه تماشا ده!

ښکلا په خپله یوه لایتناهي او بې پایه حادثه ده، څوک چه نه ورته گوري، د هغو پر سترگو تپه تیاره ده، دوئ جمال نه پېژني، ننداره نه ویني او له دې خوځونکي تماشا څخه محروم وي مگر د عارف سترگي درنې هنداري په دود هر څه په خپل زړه کي تصور کوي او داسي حساسي وي چه په هر شي کي جمال ویني او په شاعرانه تعبیر یې هر شي د ښکلا ځد وي، دی دغه لاهوتي او سماوي جمال ته چي بل هیڅ جمال ته ورته نه دئ ځیر کېږي، خو دلته هغه په خپله نوع کي واحد وي او بل مثال او څېر نه لري:

جمالک لا یقس الي جمال و قدرک جل عن درک المثال

دلته نو د ده سترگي داسي جمال سنجي شي، چي بلاخره هیڅ شي بد نه ویني او وایي:

از بسکه دو دیده در خیالت دارم در هر چه نگه کنم، تویی! پندارم

شیخ متي هم د عشق شپیلکي له غرو څخه اروي، هر شي که ووړ وي که غټ د ده په نظر کي د جمال ځري دي، د نړۍ سمي په مینه کي گڼي او په دغو ننداروکي داسي د کلماتو او وینا ښکلا پیدا کوي:

په غروکي ستا د عشق شپیلکي دي د دې نړۍ په عشق سمي دي
که غټ که ووړ، که پنډ، نري دی ستا د جمال ځري هر شي دی
چي پر دنیا مي سترگي پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

د ښکلا په دې نندارتون کي شیخ متي د پخو عارفانو په څېر په تماشا لگیا دئ، د تجلیاتو په رڼا کي محو دئ، مست دئ، شیدا دئ، او د میني ځپو لاهو کړي دئ، خو د دې کیف او حال پاې یوه دایمي ژړا او حزین فریاد دئ، کله چي دی د خپل مبدأ په یاد کي لوېږي او له هغه جمالي فیاض منبع بېلتون حس کوي نو د هر مهجور پر حال ژاړي او د هر غمجن په غاړه ور سره بړغېږي:

بېلتانه په غم شریک کړم د غمجنو د هر چا په غاړه ژاړم لکه نی

د بلخ او قونیې قلندر دغه بېلتون لیدلي و چي ویل به یې:

نی حدیث راه پر خون میکند　　　　قصه هاي عشق مجنون میکند
هر که او از هم زباني شد جدا　　　　بینوا شد گرچه دارد صد نوا

اوس نو وگوري چي د ترنک د غاړو سترګور او دردمن عارف شیخ متي په دې مقام کي څنګه په ژړا ژاړي او د تماشا او ښکلا او ننداروسره سره د حسرت او ارمان په سوز او ګداز کي بیا نفیس ادب او وینا او کلام آرټ تخلیق کوي او د خپلي پردیسۍ یاد هم کوي:

زه چه څرګند پر دې دنیا سوم　　　　د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندي شیدا سوم　　　　له خپلي ستې را جدا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
یمه پردېسي بل مي تون دئ

دا تون چېري ؤ او څنګه ؤ؟

د دې دلنواز داستان شرح هم د بلخ د آګاه او خداشناس درویش له خولې واروئ:

چونکه هر جزوی بجوید ارتفاق　　　　چون بود جان غریب اندر فراق
گوید ای اجزای پست و فرشیم　　　　غربت من تلخ تر، من عرشیم
میل تن در سبزه و آب روان　　　　زان بود که اصل او آمد ازان
میل جان اندر حیات و روحی است　　　　زانکه جان لامکان اصل وی است

شیخ متي خو د جمال په ننداروو مست ښکاري دغه لیدنه او کتنه دی د ښکلا د لایزال او فیاض مبدأ په یاد کي ژړوي هم، دی خپل بېلتون حس کوي او خپله پردېسي یې ژړوي او هره ناره چي د غرو له شپېلیو اروي هغه د یوه عرشي اما غربت وهلي او پردیس روح نارې سوري ګڼي او وائي:

په لویو غرو هم په دښتو کي　　　　په لوي سهار په نیمو شپو کي
په غاړه بړغ او په شپیلکو کي　　　　یا د ویرژلو په شپیلو کي

ټول ستا د یاد نارې سوري دئ
دا ستا د میني نندارې دئ

د نړۍ پردې سپېره ډګر غارف او د زړه خاوند تل دغه خوند او نندارې او تماشاوي لري او هم د دغي ښکلا په مینه ښکلي ادب او نفیس ارټ ایجادېږي خو ظاهر بیني سترګي دا کیف او حال نشي لیدلای او بېچاره شاعر تل د حق او ښکلا څرګندولو په مجادله کي ګرم ګڼي نو د آرټ او صنعت دغه خلاق مزاج او د ښکلا او جمال د ځیرو او روښانو سترګو خاوند به تل د خپل زړه درد او سوي داسي ښکاره کوي چي:

در عشق تو از ملامت بیخبران　　　　در جان و جگر خد نگها دارم من

پر ادبي ستوري سريزه

اوښکي تويي سوې د گل بلبل ناري کړې
چي مي ړډغ سهار وختي په گلستان کړ

نه پوهېږم چه دا بيت کله او چا ويلي دئ؟

زما دوني په ياد دي چي د ۱۳۰۵ش کال په پسرلي، د قندهار يوه خوش ذوقه صوفي[۱] دا بيت لوست او ښايي چه د پير محمد کاکړ وي.

زه خبر نه وم چي د دې بيت رمزي ژبه څه وائي؟ او د انسان د ژوندانه کوم پلو روښانه کوي؟

مگر اوس چي د عمر پنځوس کاله په يوه ټاکلي تگ لاره را باندي تير سوي دي او زموږ د تېر زيار او کړاو اغېزې په خپلو سترگو وينو، نو دا منو، چي د شاعر سهارنۍ نارې به هرومرو دومره اغېزه کوله، چي د گل له سترگو يو څورنې د پرخي اوښکي راتويې کړې، يا د بلبل له ستوني يوه خوږه ناره را وباسي!

مگر تاسي دا مه هېروي چي دا اوښکي او سوي نارې تل د گلستان ښکلا زياتوي او که څوک گلستان ته ورځي، نو هم د دې ښکلا له پاره ورځي او د گل اوښکي، د بلبل د سوز و گداز ږغونه د دې گلستان د ښکلا پانگه ده.

د ۱۳۲۰ش کال پسرلي ؤ، چي زه له قندهاره کابل ته را وغوښته سوم او د پښتو ټولني کاروبار را وسپارل سو، خلکو به ويل پښتو يو ناروزلې او شډله ژبه ده، ادب نه لري، کتاب نه لري، شعر نه لري، هېڅ نه لري. زه چي د پښتو ټولني د مشرتابه پر چوکۍ کښېنستم نو مي اول کار دا ؤ، چي د پښتو ادب پخواني اصالت خلکو ته وښيم او د پښتو شاعرانو ورک آثار سره را ټول کم.

هغه و چي د پښتنانه شعراء په لومړي ټوک کي مي د پښتو د ۱۰۰ تنو پخوانو شاعرانو آثار سره را ټول کړل، چي د ۱۳۲۰ ش کال په پاي کي په ٤٠٠ مخه کي چاپ سول.

هغه وخت زما او زما د ښاغلو ملگرو کار نوي ؤ، خو ښاغلو خادم، رښتين، سيفي، بينوا، الفت، جرار، نوري (خداي دې وبخښي) په هغه کار کي زما سره ډېر کومکونه وکړل او هغه وخت بل څوک په داسي کارو نه پوهېدل او په پښتو کي قلم چلول فقط د دغو څو تنو په برخه ؤ.

---

۱. ملا امير محمد اخوند يو جگ هيبت من سپين ږيري صوفي ؤ چه د مولانا بلخي مثنوي يې ټول په ياد ؤ او هغه به يې په ارمان د ژړا او اوښکو سره لوست، دا د ۵۰ کالو دمخه خبره ده چي زما د ځوانۍ لومړی پسرلی ؤ، خداي دي هغه وبخښي يو خدايي د سوز و گداز خاوند صوفي ؤ (ح).

په دې نړۍ کې تر دې شینکي آسمان را لاندي دا قانون په ټینګه جاري دئ، چه هر کړن یوه نتیجه لري او هر بږغ یوه ازانګه، مولانا بلخي څه ښه ویلي دي:

این جهان کوهست فعل ما صدا   این صداها باز گردد سوي ما

د پښتو په لاره کي د هغو لومړنیو هڅو نتیجه دا سوه، چي وروسته په لره او بره پښتونخوا کي ډېر نور لیکوال او څېړونکي را ووتل او د پښتو "پټي خزانې" سره نوري ورکي خزانې هم وموندلې سوې. تیر هېر شاعران وپېژندل سوه، د همېش خلیل او سیال کاکړ غوندي نور ملګري هم پیدا سول چي د ښښتو د زاړه ادب د پلټني او ګردېړنې پټي بې پر اوږو واخیست او موږ اوس ګورو چي په هغه تش ډګر کي شکر دي ډېر ویښ او تکړه لیکوال ولاړ دي او د پښتو له غره څخه خوږې ازانګي بېرته زموږ غوږو ته را رسېږي.

ښاغلي رفیع زموږ د پښتو څېړني یو تکړه او ښاغلي ملګري دي، چي د پښتو ادب او فرهنګ په ټولنه کي یې زیار ایستلي او څو کتابونه یې کښلي او چاپ شوي دي.

د ده دغه "ادبي ستوري" د پښتو شاعرانو په پېژندنه او د دوي د ورکو آثارو په را برسېرونه کي یو بل ګټور کتاب دئ، چي د تېرو څېړنو ځني پاتي برخي بشپړوي او کله کله ځیني نوي نوي خبري هم کوي.

زه ډېر خوښ یم، چي زموږ د کار په بشپړونه کي د پښتونخوا زلمو له قندهاره تر اټکه له دې ځایه تر پېښوره او کوټې پوري ګردو په مشترک زیار لاسونه سره یو کړي دي او داسي کتابونه لیکي چي په پاي کي به ګرده د پښتو ادب د پشپړ تاریخ په ټولنه او لیکنه کي د ښښتنو په کار ورسي.

زه د ټولو ښاغلو څېړونکو او لیکوالو دغي هڅي ته په درنه سترګه ګورم او خوښ یم چي زموږ هغه د "سهار وختي بږغ" په دې "ګلستان" کي داسي بلبلان را وپاڅول، چي اوس د دوي بږغ موږ اروو او ښه را باندي لګېږي او له خدایه غواړو چې د خوشحال خان د دې هیلې سره سم:

همیشه به پرې نارې وي د بلبلو   دا چي ساز کړ نن خوشحال په ویل باغ

د "پښتو باغ" هم تل د زلمو په نوو څېړنو او پلټنو سمسور وي!

پوهاند عبدالحي حبیبي کابل، جمال مینه
د وري ۲۵ کال ۱۳۵۳ ش

تورپېکۍ

(دا یوه ډرامه غوندي ده چي د افغانستان د خپلواکۍ د جګړې یوه وړه صحنه تمثیلوي)

د واده درېمه شپه

تقریباً اتلس کاله دمخه یوه شپه چي د پسرلي د آخرینو ګلو بویونه د ریګ د تالو څخه پورته کېده او سپوږمۍ ځلیده د کندهار د سپین بولدک په یوه کلي کي چي وېش ته نزدې ؤ د ریدي خان، چه یو زلمي اڅکزي ؤ، د واده دریمه شپه وه. تورپیکۍ یوه زیبا او مړوچه پښتنه نجلۍ چي د دواده پسول په پورې او ساده کالي یې اغوستي وو، ناوې وه چي سپوږمۍ یې په حسن شرموله، ریدي خان هم یو پښتون ګلالی شل کلنې زلمي ؤ. د ګېډۍ پر اړخ تر ځلاندي سپوږمۍ لاندي د تورپیکۍ سره ناست او د عشق او محبت په ویناؤ بوخت ؤ، که چا په هغه شپه دا دوه زړو ته سره تېر یو ځاي سره لیدلي واي نو ویل به یې چي لمر او سپوږمۍ سره یو ځاي سوي دي.

د واده دریمه شپه او د وصال لا لومړي ټاپې ؤ...

ریدي خان پنځه کاله پردېسي ګلولې وه بېرته خپلو کېدیو ته راغلي او نوي واده یې کړي ؤ، خوږې شپې او ورځي وې.

د استقلال د غزا کال

دا کال چي د ریدي خان د واده شپې پکښې وې هغه کال ؤ چي پښتنو د خپل استقلال د ګټې دپاره سر پر میدان ایښي ؤ، په توله وطن کي د جهاد او غزا ډندوره ګرزېدلي وه، د واده په درېیمه شپه چي ریدي خان د خپلي محبوبې (تور پېکۍ) سره د خپلي ګېډۍ اړخ ته په خوږو مرکو بوخت ؤ، نا ببره د ده سپین ږیري پلار (زمری خان) پر را ږغ کړه: ”ریدیه!... ریدیه زویه!... (په رېږدلي آواز) اوس کلي ته خبر راغي چي سبا سهار پرنګي پر سپین بولدک راځي!... او هلته هم فقط دوه درې سوه تنه سپاهیان سته نور هېڅ نسته...

زویه! کلي ټوله بار سو!، زلمي جنګ له تیار سوه، اوس به ژر ځې چه تر سهار سپین بولدک ته د خپلو ورونړو کومک ته ورسېږې!...

زویه! زویه ریدیه! دا دي د ننګ وخت، دا دي د توري وخت، دا دي هغه وخت چي ما په دې اویا کاله عمر کي غوښت. غزا ده، شکر خدایه!

سبا پر سپین بولدک غزا ده
تر خداي مي جار کې پښتانه غزا له ځینه!

د جنګ تیاري

ریدي خان زلمي چي د بابا دا وینا واوریده، د پښتونولي ویني یې په غورځنګ سوي... را ولاړ سو، پلار ته یې وویل:

"بابا... ما پرون لا اروېدلي وه چي غلیم د پښتنو سره د جنګ خیال لري، نن سهار ما توري تېري کړې، توپک مي پاک کړ، ته سپین ږیري یې... مور مي بوډي ده... ته به دلې د مور او تورپېکۍ سره پاتېږې!

زه! هوکې! زه چه پښتون زلمي یم، ځم به... د پښتونوالي ننګ به پر ځاي کوم... (په ډېر افسوس) تاسي او تورپیکۍ په خداي سپارم!..."

په دې وخت کي یې خپلي ناوي محبوبې ته داسي وکتل لکه آخري دیدن چي وي...

زلمي ولاړ توري تر ملا ده

غزا له ځي پر خپل وطن سر ورکوینه

تورپیکۍ چه د ریدي خان دا وینا واروېدله، بي اختیاره یې وویل:

پر سپین میدان به در سره یم

زه پښتنه له توري نه ترپلم مینه

د جنګ میدان ته کوچ

سپین ږیري بابا زمري خان چي د خپل زوي دا خبري واورېدلي... په خورا قهر یې وویل:

"زویه! زه پښتون یم!... زما د میوند جنګ ارمان لا په زړه کي دي!

هوکې... زه سپین ږیري یم، سترګي مي لیده نه کوي، پر ملا کړپ یم... لاس مي رېږدي... مګر آیا سپین ږیرتوب نو زما څخه پښتونوالي ورکولي سي؟ ... آیا زه نو پاته سم؟

نعوذبالله غزا به وي، د ننګ او ناموس وخت به وي، پر وطن به پردي حملې کوي (د سترګو یې روڼې اوښکي توئېږي). په داسي حال کي به کوم پښتون پاتېږي؟ یه، یه، زویه!... یه زه کورتې نه پاتېږم..."

په دې وخت کي د ریدي خان بوډۍ مور زرغونه ادې چي سپیني پېچې یې پر مخ ښکارېږي راغله زوي ته یې ووې:

"ریدیه! زویه! ستا خیال دي چي یوازي ته زلمي یې، زورور یې! هاي، په ځان مغروره!... ته به د جنګ پر میدان توره وهې، زه به پاتېږم؟"

را تیره سوه، ریدي یې پر تندي مچ کي، وې ویل:

"زویه! ټوله به یو ځاي سره ځو چي ځانونه تر وطن قربان کو! غلیم به تر وېش را اوړي، پښتانه به کور ناست وي؟ یه! یه! دا ممکنه نه ده... که نور څه نه وي یو وار خو به دا منګولي (لاس پورته کوي) د غلیم په وینو سرې کم!:"

ټوله به ځو د جنګ میدان له

نه چي پېغور کوم غلیم را پاته سینه

تر دې وروسته بابا، ادې، ریدي او تور پیکۍ په ګده مخ پر سپین بولدک را رهي سوه، ټوپک ریدي واخیست، یوه توره بابا واخیسته بله توره تورپیکۍ په سپینه غاړه کي امیل کړه، زرغونې ادې یو سوټې او د اوبو ژي را واخیست ځي... چېري؟ د استقلال... د ناموس... د ننګ... د مېړاني... د همت او د پښتونوالي میدان ته...

د ننګیالو احساسات

د ننګیالو پښتنو کهول ټوله غزا ته رهي سو... پر لاري ځي زمري خان بابا وائي!

" دا شپېته کاله تېر سو، هغه وخت چي زه ځلمي وم، ما د میوند پر میدان په غلیم زړه سوړ کړي ؤ خدایه! هغه څوک چي ستا د رضا دپاره ژوندون کوي، مرګ به یې هم ستا دپاره وي؟ پښتانه خپله ننګه پر ځاي کوي، په تلتک کي مرګ د ځان عار ګڼي، دا دي پر ناموس ټینګ پښتون بیا راغئ چي د وطن پر وېش په خپل سربازۍ وکي، خاونده!... زه خو بله آرزو نه لرم چي پر آخر د عمر ځان د جهاد پر لار قرباني کم!... زه به ژوندي یم... غلیم به مي پر کور را اوړي؟ دا هیڅ نه سم منلاي..."

ریدي خان چي د بابا وینا واورېده په خورا خواږه آواز یې دا لنډۍ نارې کړه:

د پښتنو ځلمیو وار دئ

په خپل وطن به توریالي مړونه مرینه

تور پیکۍ چه د واده په پسول او کالو کي وه، د واده په نکریځو سور لاس یې پورته کئ او دا ناره یې وکړه:

تر توریالي مین به جار سم

چي د غلیم په وینو سره کاندي لاسونه

زرغونې ادې چي دا د ننګ ویناوي واروېدلې په رېږدولي بږغ یې ناره کړه:

تورې به نه کړي نو به څه کړي

چه مو شیدې د پښتنې رودلي دینه

حق به هېڅکله در پل نه کم

څو د غلیم په وینو سره کاندئ لاسونه

د فدا کاري صحنه

د ننګیالو پښتنو کهول لا پر لاري ؤ چي سپېدې وچاودې، سهار سو، پر یوه ناور ټولو اودسونه تازه کړه، تر لمانځه نه وروسته زمري خان بابا توره له تېکي را وکښه په ښښتني جوش یې وویل:

''خدایه! دا توره ما ستا د رضا او پښتنوالي او ننګ و ناموس د ساتني دپاره را کښلې ده. زه ځان او خپل ګران زوي او د سترګو توره تورپیکۍ او خپله پښتنه ملګرې زرغونه پر تا سپارم!''
دا يې وويل، د لمر لومړيو وړانګو د ده توره وبرېښوله، مخ پر نوي کلا راغلل، هر ګومري چي را نژدې کېږي، ګرز او غبار، د توپو ډزهار، د توپکو ټکهار، د طيارو غړومبهار ډېرېږي او داسي ښکاري چي د سپين بولدک پر کلا د محشر ورځ ده ننګيالو پښتنو چي دا حال وليد ځانونه يې چمتو کړه، د سپين ږيري بابا د پښتنوالي احساسات مشتعل شوه، ناره يې کړه:
''دا کلا... دا مځکه... دا خاوره... دا وطن... دا زموږ د پلار او نيکه هديره...
مګر خاوند نه لري؟
خدايه! پښتانه ژوندي دي که مړه؟
بيا پر دې خاوره د غليم قدمونه اېښود کېږي؟...
ها! د ميوند زمرو! ... څه سواست؟ ...
ها! د احمد شاه بابا او اکبر غازي اولاده! ... چېري ياست؟
ها! پښتو او پښتونوالي!...
ها! د يارک او اڅک زامنو!...
د ننګ او ناموس وخت دئ...''
پر سپينه ږيره يې روښي اوښکي بهېږي، آخره پلا خپل ګران ګلالي زوي ريدي په بغل کي نيسي، پر تندي يې مچوي وايي:
''خدايه!... دا زوي خو ما خاص د دغي ورځي دپاره لوي کړي ؤ، دا دي ستا د رضا او د وطن دپاره يې قرباني کوم! ...''
(تر دې وروسته تور پيکۍ هم پر سپين بارخو باندي مچوي، ورته وايي:)
''جنکۍ، د سترګو توري! د پښتانه مېرمني تل پر خپل ننګ و ناموس تر سر تېرېږي، له خدايه غواړم چي ته هم يوه توريالۍ پښتنه سې او د وطن انتقام له غليم څخه واخلې!''

پښتانه به خپل هوډ پرېږدي له لاسه
که يې سر شي د خوني زمري تر زامه
که دي نقش د توري کښېني راته غوږ کړه
کامروا به شي هاله له هره کامه

ريدي خان چي هم وخت اخير وليد خپله ګرانه او د زړه سر محبوبه يې په بغل کي ونيوه، آخرنۍ وداع يې ورستره وکړه، دا منظره دومره دلچسپه وه تا به ويل يو اهل جنت د حوري سره مينه کوي...
وروسته نو دواړو د زرغونې ادې لاسونه ور مچ کړه او حق پليت يې ځيني واخيست.

توري له تېکي څخه وبرېښېدلې، توله په ګډه د فدا کارئ میدان ته راغلل، مردک لکه ږلئ داسي اوري، فضا له ډېره ګرزه تیار ده، که زمري وي هم به یې دلته زړه ورېږدي مګر زموږ ننګیالي پښتانه یو تر بل دمخه کېږي، توریېکئ خو ځان د ریدي خان مخ ته ور اچوي چه که مردک راشي پر دې به ونښلي او له ده څخه به چپ سي، پوخ ځانښت دي، د کلا دننه غازیان ټوله د غلیم په طیارو، ټوپکو او توپو شهیدان سوي دي فقط څو تنه ننګیالي پښتانه پاته دي چي کارتوس هم نه لري، هغو سلا سره وکړه چي له کلاه څخه دباندي پر دښمن ور ووزي او لاس په لستوڼي جنګ ورسره وکي، ټوپکونه یې وغورځول، توري یې واخیستې، د کلا تر دروازه را ووتل لکه زمري د دښمن په لښکر چي کلا ته نژدې راغلي وو، کډ سوه، زموږ ننګیالو پښتنو کهول هم په دې وخت کي را ورسید، سپین ږیري بابا خو د څو تنو سرونه په توره غوڅ کړه، شهید سو او خپل لوړ مقصد ته ورسېد!...

پښتنې زرغونې ادې چي دا حال ولیدل، د هغه په توره یې د ده قاتل وواهه پښې یې ور پرې کړې، دا هم سخته زخمي سوه، ولوېده... ها بلي خوا ته ریدي خان د زمري په څېر د دښمن سره چنګاو دي، څو تنه یې مړه کړه، د ده ګرانه محبوبه هم توري وهي، سپین مړوندونه یې د غلیم په وینو رنګ دي پر سره میدان باندي د وینو په سیلاب کي لکه ځوان مېړه داسي جنګېږي:

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه

لکه باز منګولي سرې کاندي په ښکار

سپیني توري یې ګلګونه کړې په وینو

په اهاړ کي شګفته شو لاله زار

تر دې منځ توریېکئ پر خپل ګران مین باندي ناره وکړه:

تر دې تېرې توري دي جار سم

د غلیم ویني بیوه ګرانه مینه!

په وینو رنګ توره دي راوړه

راسه په سرو شونډو یې زه در پاکومه

دوه مین د وطن شهیدان

تر دې منځ له لري یوه ګولئ راغله د ریدي خان پر زړه ونښته په سرو وینو کي رنګ ولوېد، روح یې جنت ته ولاړ، شهید شو، تور پېکئ زموږ توریالئ پښتنه یوازي پاته شوه، دې چي خپل ګران مین په وینو کي لژند ولید، د حزین زړه څخه یې داسي فریاد را وخوت:

جانان مي سر پر وطن کښېښود

په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه

تر دې نارې وروسته يې توره کش کړه، لکه زمرئ په غليم ورګډه سوه، ډېر يې سره ژوبل کړه، په پاي کي يې سخت پرهر واخيست، سرو وينو يې سپين باړخوګان رنګين کړه تا به ويل چي له جنت څخه ملکو سره خالونه د دې د زينت له پاره راوړه، راغله ځان بې تر خپل مين پوري را ورساوه، پر ولويد روح يې جنت ته والووت...

بله ورځ چي شهيدان ښخېده، دا دوه دلباختګان چي د واده کالي بې لا آغوستي وو يو ځاي سره ښخ او په ابدي خوب ويده سوه، جنګ چي ختم سو د تور پېکئ مور د خپلي توريالئ ښېنتې لور زيارت ته راغله، سور بېرغ يې پر قبر ور وځړاوه چي تله نو يې وويل:

"تورپيکئ! د وطن نازنيني توريالئ شهيدي! ما خو هم ته د دې دپاره لويولې، ستا سرې ګلګوني ويني يوازي زما نه، بلکه د دې خاوري سورمخي ده، تا د وطن دپاره سر بايلود، نو د جنت په سرو ګلونو کي د خپل شهيد مين ريدي خان سره لاس تر غاړه په ابدي ژوند خوښه ګرځه!

دا دې زه ستا مزار د ښېنتنو په ابدي افتخار پر دې سرحد باندي جوړوم او سور بيرغ چي ستا د واده د سرو لاسو او بيا د شهادت د سرو پرهارو نخښه ده باندي ځړوم چي د ښېنتنو د آينده نسل دپاره د غيرت او ننګ سر مشق وي، په جنت کي ابدي ژوندئ اوسه! زما توريالئ ښېنتې لوري!"

د خوشحال روح ته خطاب

د پښتون بهار له تاؤ　　اې مېړه نره سرداره
تا پښتو ده ژوندي کړې　　له خټک تر کندهاره
پښتانه دي يادونيه　　ننګيالی ښاغلي پلاره!
چي پر مرګ دي هېره نه وه　　د پښتو د ننګې لاره

تا ويل: پس له مرګه هله تاسي ښخ کئ مړ خوشحال
د مغولو د پښو ګرز يې، چېري نکي بيا پائمال

نه يې مړ ته خو ژوندي يې　　اې اديبه ننګياليه!
دا ښه نوم دي دايمي دئ　　په ابد ژوندون ژونديه!
ته زموږ ملي پېشوا يې　　د پښتو پلار توریاليه!
پښتنواله دي ژوندۍ کړه　　د پښتو لوي برياليه!

تا و موږ ته وښودله، د پښتو دا سمه لاره
ستا په توره به نازېږو، د پښتو پښتونه پلاره

د پښتون بېړي چپه وه　　د غزني دوران ؤ تللي
د غوري لويي وه ورکه　　د سوري قام ؤ نتلي
د لودين جنډۍ نسکوره　　قطب الدين په زړه داغلي
د مغولو طالع لوړ ؤ　　د اورنګ توغ رپېدلي

يو څو ستا د سوز نارې وې، چي پښتون يې را ولار کئ
که نه ژر وو چي خپل کور يې، د مغل په لاس ويجاړ کئ

ستا نغمه وه څه دلسوزه　　څه توده له خونده ډکه
د غوري، سوري افکار وو　　خپروله دي پر ځمکه
د خپل دور فلاطون وې　　تا مني هر سړي ځکه
کندهار تر ننګرهاره　　له مهمندو تر خټکه

پښتنو ته تا ورکړي، په ښه شان درس د حيات دئ
ستا ميراث و دوي ته غزم، ننګه توره او ثبات دئ

زمانه ده بدله شوې　　شلم قرن څه بيباک دئ
د ضعيف غوښې قوي خوري　　چه غښتلي دي سفاک دئ
تمدن په وينو سور دئ　　د هغه چاچي يې واک دئ

د شلمي پېړۍ دود دئ   چي ضعیف باندي تاړاک دئ
په دې عصر د جنجال کي، ستا سبق موږ ته کافي دئ
ستا د توري توری پاته، زموږ هر رنځ لره شافي دئ
سر را پورته که سرداره   شلم قرن تماشې دي
شا و خوا پر گردۍ مځکه   د ملت، نېشن نارې دي
ذرې وصل دي و لمر ته   څه عجبې ننداري دي
ستا د بړغ هم ښکته پورته   په دې غرو کي بړغبړغې دي
ستا خو بړغ ؤ پښتنو ته، د پښتون نجیب ملت ته
قبایل ورک کئ له منځه، ځان کړئ وصل ملیت ته

سپوږمۍ

(دا نظم يې د لاهور په یوه بڼ کي د شپې له مخي د پردېسۍ په حال کي ویلي دئ)

د آسمان سپیني سپوږمیه!   مخ دې روڼ، تندي دي ورین دئ
شا و خوا دي پلوشې ځي   په رڼا دي تور بڼ سپین دئ
د ویرجنو خواله گري   راسه زړه مي ډېر غمگین دئ
راشه زما گراني پی مخي!
چي یو دم د زړه خواله کړو
سره کښېنو لاس تر غاړه
خوا په خوا سره پاله کړو
ښکلي پېغلي مه شرمېږه   پټ دي ولي تر غره مخ کئ
ته يې زما د زړه ملگرې   تل به نورو پر موږ رخ کئ
په کوچیني هم ته زما وې   ما به تا ته تل اخ اخ کئ
چي کوچني وم ما بللې
ته ''الا کوکو'' سپوږمي[۲]

---

۲. د دې بند دوې نوري مسرې په منقول عنها نسخه کي نشته.

له هیواده لیري ګرځم زما په زړه پوري ملګرې!
د وطن بل څوک خو نسته دلته یم یوازي لیرې
نه خواږه یاران خپلوان سته نه د دوي خوږې خبري
یوه ته یې زما ملګرې!
را سره یې له هېواده
هم هورې یې هم دلې یې
خداي دي تل ولره ښاده
چه زۀ درومم ته هم درومې چي زه ناست یم ناست هم ته یې!
په ځغستا راسره ځغلې چي بیده یم ته بیده یې!
وفاداره ښکلی پېغله! ته سپوږمۍ که پښتنه یې؟
ستا وفا د پښتنو ده
د آسمان پېغلي نجلي
په خوي ښکلې پښتنه یې
د غمجن مین شهۍ

خپل زړه ته

زړه راځه چي سره مله سو څه تپېږې یک تنها ته؟
زه تنها یمه مل غواړم بوزه ما و پښتونخوا ته
راځه ځو به جګو غرو ته
د نسیم به خواله ګر سو
له تېراهه به ور تېر سو
سیلاني به د سپین غر سو
راکه لاس چي سره ځونه مخکښي اوږد او ګران سفر دئ
د پردېسو مل سې خدانه! دا سفر نه دئ سقر دئ!
زړه راځه چه ځو روان سو
د لیلي و ښکلي ښار ته

ته ځې؟ ما در سره بوزه!
د بیتړن نیکه مزار ته
ته خو ښه یې زړه! چې تلی سې زه محروم یم له وطنه
بلبل پروت یم په قفص کي ورک له باغه له چمنه
زړه! ورځه! خو یوسه اوښکي
ملغرې ارمغان زما
ښایي دا چې یاد به کړینه
زما دوستان په دې نښان زما
زړه ورځه الله دي مل سه! د وطن زیارت له ورسه!
زما سجدې نیازونه یوسه جبین ساپه هغه ورسه
که زه تلی نسمه ته ځه!
تندي ږده د لیلي در ته
زما اوښکي د زړه وینې
کړه تحفه د یار محضر ته

(لار مجله، پېښور ۱۹۵۷ لومړي کال ۳ گڼه)

نثرهای گزیده

(غوره نثرونه)

گل پاچا الفت از سرامد نویسندگان پشتو است، که تا کنون آثار گرانبهاي منظوم و مثنوي را در پښتو نوشته و نشر کرده است.

کتاب اخیر وی که بما رسیده "غوره نثرونه" یعنی نثرهای گزیده نام دارد و در ۱۱۸ صحفه از طرف پشتو ټولنه کابل طبع و نشر گردیده است.

الفت نویسنده زبردست و سحرکاریست که بابداعت تخیل و نوشتهای لطیف خود، در صف اول نویسنگان پښتو قرار میگیرد و بمعنی صحیح کلمه "شاعر و فنان" است.

وقایع عادی زندگی و پیش آمدهای روزانه در نظر الفت هر یکی موضوع بدیع و لطیف شاعری و اظهار قریحهٔ فنی است، الفت مدرسه و پوهنتون نه دیده ولی بر کنار کشتهزارهای سبز و لطیف لغمان سفلی در کچ عزیزخان، جائیکه آبها خروشان دریای کابل در دامنه های کوهای سهمگین زمزمه های عشق و الفت می سرایند، در کنار خانوادهٔ نجیبی پرورش یافه و از درسگاه طبیعت چیزهائی را آموخته است که آنرا نمی توان در مدرسه فرا گرفت.

عمق نظر، درل دل، صحت تعبیر انتخاب کلمات دلاویز در نوشته های این بویسنده پدیدار است و هر قطعه نثر او از نظم بهتر است و نظم وی از نثر خوشتر!

ولی من اوج فنانی و قریحت تابناک او را در نثر میدانم، زیرا نظم را در پشتو سابقهٔ طولانی است ولی نثر نویسی را بمراتب نظم لطیف ساختن کار اوست، و ما در هر پارچهٔ نثر وی لطافت و دلاویزی را بکمال و تمام می بینیم.

الفت در مدرسه طبیعت درس خوانده و به آغوش تفکر در آفاق وانفس پرورده شده است، وی در زوایای زندگی و اجتماع فکر میکند، با عماق اسرار حیات آنقدر چیره میشود، که هر منظرهٔ عادی یا مفکوره ای پیش پاافتاده ای را چنان تصویر میکند که ازان برای اجتماع فوایدي متصور باشد و موضوع لطیف و دلچست شاعری و فنانی او گردد.

درینجا ما برای نمونه یک پارچهٔ نثر او را ترجمه میکنیم تا خوانندگان ما را بداعت تخیل و قدرت نویسندگی این فنان زبردست پشتون روشن گردد:

اسیر بی گناه

برهانید! این اسیر بی گناه را رها کنید!

مترسید! در رهائی او هیچ خوف و خطری نیست!

اندک فساد و شرارتی ازو پیدا نخواهد شد،
بلکه اسارت او، عظیم گناه است،
این یوسفی است که از بی گناهی در زندان افتاده، اگر از زندان براید، میتواند آینده شما را بسنجد و غمِ روز بد شما را بخورد.
برهانید! این اسیر بی گناه را برهانید!
اگر وی رها شود، انتظام امور شما را بوجه بهتری کرده می تواند.
گرسنگان شما را سیر و برهنگان شما را تن به جامه خواهد پوشانید!
پس این موجود زیبا را در اعماق سیاه چالهای تاریک نیندازید!
درون زندانهاش میفگنید!
بخورد گرگان و جانورانش مدهید!
برهانید! این زندانی بی گناه را!
وی خوابهای پریشان شما را تعبیر صحیح خواهد کرد!
عقده های مشکلات و مبهمات شما را خواهد کشود، وی پیش بینی اوضاع آینده شما را کرده می تواند. به رموز و اسرار طبیعت نیک آگاه است.
مقتضیات اوضاع جوی و فلکی را بخوبی سنجیده می تواند.
برهانید! این زندانی بی گناه را!
بارهایی وی دانش و بینش فراوان میگردد، کشور روشن می شود و کوران بینا می شوند، وی با برادران ستمگر خویش نیز رفتار خونی خواهد کرد، وی بسا کژرویها را راست میسازد.
بسا راههای کژ را مستقیم و بسا مشکلات ما را حل میگرداند.
من خوابی دیده ام: که این زندانی اکنون رها میگردد، و بر سریر سلطنت می نشیند!
خوب بیندیشید!
این اسیر بی گناه کیست؟
فکر است فکر!!

(از مجلهٔ سروش شماره ۱ جلد ۳،
۱ جون ۱۹۵۷ـ ۱۱ جوزا ۱۳۳۷)

دُخت غزنه

تابستان سال ۱۸۳۹ یکی از بدترین ایامی است که بالاحصار تاریخی غزنه دیده است! در همین سال قوای متجاوز انگلیس موسوم به لشکر اندس بعد از گشایش قندهار بر غزنه تاختند و شهرستان محمود را محاصره کردند.

این شهر بهمت شهزاده غلام حیدر فرزند دلاور و غیور امیر دوست محمد خان دفاع و نگهبانی میشد وسپاهیان افغانی با قوای ملی، دشمن متجاوز را از هر طرف مورد حمله صعب قرار داده بودند.

مهر گل یکی از جوانان بالا و بلنه و دلیر و نیرومند اندړ بود که یکدسته جوانان مدافع ملی را قیادت میکرد و در جوار حصار غزنه میزیست. زیبا همسر جوان وی نیز در اکثر معارک با وی همدوش و همدم بود، دستهٔ غازیان مهرگل شبانگاهان بر لشکریان متجاوز شبخونها میزدند و نبردها میکردند و مهتر موسی (قومندان بزرگ قوای ملی) مهرگل را بمنزلت فرزند شمردی و او را ''گل غزنه'' گفتی.

مهرگل روزها از منابع ملیون اسلحه و باروت بدست آورده و شبا هنگام بر دشمن مردانه تاختی و اطراف (خواهر زادهٔ امیر که بدشمن تسلیم گردید و جاسوسی کردی) راه داشت و محرمانه دسایس رشید و موهن لال (یکی از جواسیس بزرگ دشمن) را کشف کردی و اطلاع آنرا به سرداران لشکر مدافع ملیون افغانی دادی.

برادر زیبا نور گل نام داشت که توپچی ماهری بود، توپ کلان غزنه، که بر لشکر دشمن آتش می بارید و سران لشکری انگلیس آنرا بلای مهلک می شمردند، به نور گل تعلق داشت و شهزاده همواره آتش باریهای نورگل را بر دشمن بنظر تحسین دیدی!

در یکی از روزهای جنگ، که غازیان افغانی از طرف غزنه بقیادت مهتر موسٰی هجوم آورده بودند، و مهر گل نیز در صف اول لشکر ملی مرادنه می جنگید، زیبا بخانه رشید رفت و دید که موهن لال با رشید مشغول طرح دسیسه ایست که نورگل را بوسیله یکی از سپاهیان توپچی بکشد و بر حصار غزنه بتازد.

زیبا چون از دسیسه اطلاع یافت، خواست وسیله اي پیدا کند تا شهزاده را ازان واقف سازد و نورگل را از حملهٔ مرگ نجات دهد، ولی در میدان پیکار، رسیدن به حصار دشوار بود و لشکریان دشمن بر غزنه چون حلقه پیچیده بودند.

محاصرهٔ غزنی طول کشیده بود و یک ماه کامل درین گیروداد گذشته، غازیان افغانی بقیادت شهزاده و مهتر موسٰی از شهرستان محمود دفاع کردندي و چون شیر ژیان جنگیدندي، غزنه سر خود را بدشمن فرو نمي آورد، و روح محمود و سنائي در تپش و هیجان بود!

لشکریان دشمن چون با سلاح جدید و آتشین مخرب مسلح بودند و جواسیس ایشان نیز بهر طرف در اغوای عنا ضعیف می کوشیدند و پول و طلا را مانند سنگریزه می ریختند، وضع مدافعان غزنه، روز بروز مشکل تر می گشت و حلقهٔ محاصره تنگ میشد.

در یکی از روزهای گرم، که آفتاب از سپهر بشدت می تابید (صبح ۲۳ جولائی ۱۸۳۹) سران لشکریان انگلیسی کاپتین پیت و دیورند و مکلود همدست شده خروارها باروت را در زیر نقب حصار غزنه گذاشته و دروازهای حصار را بکلی از بین بردند اما توپخانهٔ نورگل هنوز آتش افشانی میکرد و بر لشکریان متهاجم گله های هولناک را مانند تگرگ می بارید.

درین گیر و داد دخت جوان و زیبای غزنه که لباس مردانه پوشیده بود، کوشش میکرد تا خود را بحصار نزدیک سازد و نورگل را از طرح دسیسهٔ دشمن آگه کند، در بین گله های تفنگ و توپ و خاک و دود بالا میرفت!

وی میدید که دستهای ملیون با شدت دفاع میکنند و دران میانه مهرگل نیز چون شیر ژیان می تازد، ولی او وظیفه دیگری داشت که بایست آنرا بسر رساند.

این دخت جوان ''زیبا'' بود!...

سواران دشمن از هر طرف می تاختند، پیادگان با عجلت بسوی حصار میدویدند، توپخانهای دشمن در حدود ۱۵ هزار نفر بر شهرستان محمود یورش آورده بودند، هوا غبار آلود بود، دود باروت و توپها سپهر برین را فرا گارفته بود، زهره دلاوران میشگافت! تگرگ مرگ می بارید! اما غزنه!... شهرستان محمود... مهد عظمت کهن... مدفن ثقافت و تهذیب!... تسلیم نمی شد! زیرا توپخانهٔ نورگل هنوز آتش می بارید! و این میدان، سپاهی مدافعی مانند مهرگل داشت!

جنرال برنس خون دل میخورد، مکناتن میدوید جنرال کین میتاخت، موهن لال فتنه می انگیخت، ''رشید'' رشد از دست داده بود. ''شجاع'' می شکوهید!

زیرا: غزنه و حیدر سر تسلیم فرو نیاوردند و چهل روز در محاصره و پیکار و نبرد خونین گذشت! و فرزندان غزنه چون پروانگان بر چراغ غزنهٔ باستانی پر میزدند، میسوختند، سر می تاختند، بخاک و خون می تپیدند! میسوختند، سر می باختند، بخاک و خون می تپیدند!

غزنه مهر محمود و قهر جهانسوز و سوز سنائی دیده بود از تجاوز فرنگ ننگ داشت! از آرامگاه محمود ''الحمیه'' بگوش میرسید و از منارهای سر بفلک کشیدهٔ غزنه آوازهای ''الفلاح'' شنیده میشد.

صدای توپ نورگل و چکاچاک شمشیر مهرگل هنوز خاموش بنود! زیبا با لباس مردانه بالا میرفت و میدید که شهزاده حیدر هنوز بر فراز حصار قرار دارد و جوانان جنگی دور او را حلقه زده اند و از حصار واژگون غزنه دفاع میکند.

زیبا بالا میرفت! دود و آتش چشم او را خیره کرده بود، ولی همت نباخته بود، دخت افغان از میدان قهر و خون و آتش هراسی ندارد.

دسته های لشکریان فرنگ نیز بالا رسیدند و جنگ دست بدست گرم گردید، جوانان تفنگها را فرا گذاشته، شمشیر و خنجر بکف گرفتند، میزدند، میکشتند، می افتادند و تپه های بالا حصار باستانی غزنه بخون رنگین گشت.

زیبا بالا میرفت!...

چون به برج بلند حصار رسید از دور دید که نورگل هنوز بمردانگی آتش باری مینماید، صد گز دور بود... به عجلت قدم بر میداشت! دید... که دست خائنی فراز آمد و خنجری در قلب نورگل فرو برد، تا که زیبا بدانجا میرسید، نورگل نفس های آخرین خود را می شمرد و با تن گلگون بر زمین افتاده بود!...

سپاهیان ملی مهرگل نیز در پایان برج بانیزه باران فرنگ دست بنبرد باز دیده بودند و مهرگل با تن خونین میجنگید و آخرین ضربات شمشیر خود را بدشمن حواله میکرد، وی نیز افتید... و زیبا بوسه آخرین خود را از گونه های خون آلود همسر شهید خود گرفت!

سپاهیان دشمن دور زیبا را فرا گرفتند و او را در گروه اسرای جنگ بردند، ولی چون دیدند که زن است او را به لیدی سیل یکی از بانوان رحمدل فرنگ که درین جنگ با همسر خود جنرال سیل همراه بود، سپردند.

لیدی سیل بانوی مهربان و همدردی بود... زیبا را با مهر و شفقت پذیرفت و از داستان خونین و حمیت همسر و برادرش واقف گشت؛ اما زیبا گفت: دنیا در نظرم تاریک است، غزنه را مفتوح و حیدر را اسیر می بینم... چون زنده ام، از روح محمود و سنائی خجلت می برم.

زیبا با لیدی سیل فراز حصار غزنه رفت و دید که کاخهای واژگون غزنه و آرمگاه محمود و سنائی پامال سم ستوران فرنگ است و نعش های هزاران فرزند شهید آن بهر طرف افتاده.

وی نیز زندگی را ننگ پنداشت، خجلت کشید، مرگ را بر حیات اسارت ترجیح داد، از فراز حصار خیزی زد... چون دیدند در پای قلعه نعش زیبای دخت غزنه افتاده بود.

بلی! وی ننگ استارت را نبرد... مهد دلاوران و غزنه باستانی را در دست بیگانکان دیده نتوانست، براهیکه مهرگل و برادرش رفته بودند، رفت...

اما کنون... بعد از گذشتن یک قرن که نه حیدر مانده و نه شجاع... و کاخ استعمار و تجاوز بکلی واژگون شده... چون هموطنان مهرگل در کوهساران غزنه، جشن آزادی گیرند، بروان دخت غزنه درودها فرستند و امثال مهرگل و حیدر را به نیکی یاد کنند.

زیرا: ایشان در راه آزادی از جان گذشته اند.

از داستانهای واقعی جنگ استقلال افغانستان

نازکو

ملا نظر پیر مردی نیرومندی بود، بالای بلند و چهرهٔ ملیحی داشت، از دیدگان وی آثار مروت مشاهده میشد، وی با خوانوادهٔ کوچکی در یکی از خانه های ساده و محقر کوچه های شهر قندهار اقامت داشت، پهلوی خانه اش مسجدی بود که دران امامت کردی و روزانه در یکی از بازارهای نزدیک به دکانداری پرداختی.

مردم کوچه ملا نظر را بنظر احترام میدیدند، زیرا مرد دیندار و پیشه وری بود، از کسی چیزی نمیخواست و بر بازوی خود اتکا داشت، ولی تا میتوانست با دیگران نیکی میکرد و بار ناتوانان را سبک میساخت.

ملا نظر مردی توانگری نه بود، دکان ساده و بسیطی داشت، ولی بحسن معامله مشهور بود، بنا بران مردم از بازارهای دور برای خریداری بدکانش می آمدند، وی مال خوب را به قیمت مناسب میفروخت و با مشتریان به مهربانی و نرمی رفتار میکرد و گاهی به بینوایان لوازم شانرا وام نیز میداد، و اگر مقروضی از مستمندی خود به وی میگفت، موعد دام را دراز میکرد و احیاناً پولهای جزوی را به بینوایان می بخشید.

سحرگاهان که نماز صبح را بجماعت در مسجد ادا میکرد به دکان خود میرفت و شام که خورشید جهانتاب فرو می نشست به خانوادهٔ کوچکش می آمد، فرزند ده ساله گلو او را استقبال میکرد و دخترش نازکو که نو نامزاد شده بود، باتبسم های لطیف به پدر شاد باد و خوش آمدید میگفت.

پدر وی هر یکی را بوسه میکرد، ولي بیاد همسر خود (مادر اطفال) که چند روز قبل از جهان در گذشته بود، اشک حسرت میریخت و بر تنهایی اطفالش افسوس میخورد.

نازکو دختر گل پیکری بود، چشمان سحرانگیزی داشت، چهرهٔ معصوم و زیبایش بیننده را بخود جذب میکرد، و هنگامیکه تبسم های لطیف بر لبانش پدید می آمد، فریبنده تر میگشت! نو بسن رشد رسیده بود، که سایهٔ مادر مهربان از برش دور گشت، و پرورش برادر کوچک و خدمت پدر پیرش به وی مفوض شد.

در ایام واپسین زندگانی مادر، نازکو را با جوانی از باشندگان بیرون شهر نامزاد کرده بودند، ولی روزی چند نگذشته بود، که نازکو مادر مهربان خود را از دست داد، و شاطرهای حزین مرگ مادر، او را از تصور، عشق جوانی، باز داشت. بنابرین در عین زیبائی و جمال خدا دادی که داشت از جبین وی آثار کدورت نمایان بود، ولی گاهی آمال عشق و جوانی برین مصیبت چیره می آمد و نازکو را بیاد شوهر آیندهٔ خود می افگند و باری بامید سعادت آتیه چهره اش میشگفت و تبسمی نمکین بر لبان رنگین وی پدید می آمد.

دختری که در دامن عفاف پرورده شده و از ابوین پاکدامن و متدینی زاده باشد و جز محیط خانه و مستوری بروی بیگانگان چشمی نکشوده باشد، آمال و تصوراتش هم درین محیط محصور میگردد، و ازینرو نازکو اگر تصوری میکرد حیات خود را در آینده با شوهرش در محیطی ساده و بی آلایش و با عشق و عفت بخاطر می آورد و چون تصور فرزندان کوچک و پرورش انرا میکرد، باری خوش میگشت و گلو را بخود نزدیک کرده رویش را میبوسید.

در یکی از روزهای بهاران نوای دهل و کوس از کوی و برزن برخاست و مردم گفتند که فرنگی بر خاک وطن تجاوز کرد، و اینک فرض است که تمام مردم بغزا برایند و از خاک اسلام دفاع کنند، علما بجهر اعلان کردند، که بر همه مسلمانان جهاد فرض گشت، مردم کوچه فراهم آمدند که تا شام همان روز باید به نیت غزا و دفاع وطن از شهر برایند و تا شام مهلت است، که هر کس سلاحی پیدا کند و توشه و زادی بگیرد.

ملا نظر چون این ماجرا را در دکان شنید و دید که تمام دکانداران دیگر هم دکانها را تخته کرده بعزم جهاد برخاستند، وی نیز تخته بر دکان نهاد و با عجلت بخانه آمد و مدتی به فکر رفت، که سلاحی از کجا بدست آرد و این اولاد بیکس خود را بکی گذرارد؟

برخاست و درب خانهٔ همسایه را زد و گفت: من چون امشب عازم میدان جهادم، این دختر و طفلک خود را بخدا و شما سپرده ام، اگر مُردم دختر را بشوهر خود بسپارید!

شامگاهان چون ما بمسجد شدیم تا نماز شام را ادا کنیم، دیدیم که احدی از مردان باقی نمانده و همه اهل کوچه به غزا بر آمده اند و تنها چند نفر طفل در عقب امام کوچه نمازگذاردیم.

ملا نظر نیز در قطار اول غازیان راه خدا کمر بست و شمشیر را بعاریت از دوستی گرفت و دختر و طفلک بیکس و بینوای خود را بخدا بازگذاشت و تا شام همان روز همه را وداع گفت.

نازکو از دوری پدر سخت رنجید و فراوان گریست، چشمان سحرانگیزش سرخ گشت، گلو نیز چون پدر را شامگاهان در خانه ندید، بآواز بلند گریه کرد.

اما ملا نظر... شب را با یاران مجاهد بصبح رسانید و میرفت... تا سحرگاهان بجائی رسید که از دور لشکر دشمن نمایان بود و آواز توپ های آتشبار شنیده می شد، طیاره های جنگی نیز در فضا میغرید... و بمهای مهلک بر گروه مجاهدین فرو می ریخت.

چند روز بعد به نازکو خبری را رسانیدند که نامزد محبوبش نیز به غزا رفته و کمر مجاهدت بسته است، اکنون نازکو در عالم خیال پدر و شوهر خود را در میدان جهاد تصور میکرد، گاهی خوش میشد و بخود میبالید که دو مرد غازی را به دفاع وطن فرستاده است، ولی چون بیچارگی و بیکسی خود را بخاطر می اورد پریشان میگشت! و اشک خونین از دیدگان میریخت.

دختر نو جوانی که آمال زندگانیش به پدر و شوهر نامزادش وابسته است، در عالم بیکسی نومید ماند، همسایگان تیمار این بازماندگان ملا نظر را بخوبی میکردند و به پرسان احوال شان می آمدند، وسایل زندگانی را تهیه میدیدند و شبانگاهان که زنان کوچه فراهم آمده و برای فیروزی غازیان دعا میکردند هر کس نازکو را مینواخت و گلو را می بوسید، زیرا پدر ایشان ایثار بزرگی کرده بود، در عالم پیری دو نفر اولاد بیکس خود را بازگذاشته و بعزم جهاد کمر بسته بود.

ایام بهار ۱۹۱۹ع بگذشت، غازیان قندهار از میدان جهاد برگشتند و استقلال افغانستان از طرف قوای متجاوز برسمیت شناخته شد، مردم جشنها گرفتند و خوشی ها گردند. هر کس بخانه خود امد، و اقارب بدیدار غازیان دور افتاده شاد گشتند جوانان با افتخار تمام می آمدند و پیران چشمان ایشان را می بوسیدند، که از جهاد راه خدا و وطن برگشته اند و غازی شده اند.

نازکو منتظر بود که پدرش بزودی خواهد امد، ولی شبی که همسایگان وی از میدان جهاد برگشتند، آوازۀ حسرتناکی بگوش نازکو رسیده که گویا پدر مهربانش در میدان غزا شهید شده است! این آوازه که پوره یقینی نبود، نازکو را بگریه آورد، ولی بعد از لحظه ای بخود آمد و گفت: بر مرگ غازی و شهید گریستن نشاید، آن کس که در راه خدا و وطن شهید شده خوش بخت است و من افتخار دارم که دختر مرد غازی شهیدی ام!

درین افکار و تصورات بود که زنی از همسایگان آمد و بر نازکو مژدۀ وصول شوهرش از میدان جهاد فرو خواند، سیمایش از شرم سرخ گردید، ولی از زندگانی همسر آینده خوش شد، به سپاس یزدان پرداخت و با خود گفت: اگر پدر رفت، خوش رفت، زهی سعادت که نصیبش گردید، غازی و شهید!... سپاس خدای را که نامزاد...

همسایگان که بموجب وصیت ملا نظر مجاز بودند در صورت شهادتش نازکو را بشوهرش بسپارند، روز بعد ترتیباتی ساده برای این کار گرفتند و شبانگاهان که نازکو زیبا در آغوش شوهر غازی جوان خود آرمیده بود، ناگاه صدای پدر را از بیرون در شنید، با تعجب و حیرت برخاست، درب خانه را کشود، دید ملا نظر بالبان خندان و چهرۀ بشاش روی او را میبوسد و میگوید: نازکو! خوشا بر تو! منکه در میدان جهاد بدست دشمن گرفتار شده بودم نجات یافتم.

نیکا و فرخا! که پدر غازی و شوهر غازی داری! خوش بزی!

باستان آزادگان

صبا به لطف سوی کوهسار "غور" خرام!
ز ما بر اهل وطن گو بسا درود و سلام
بجشن فرخ آزادی وطن بادا:
شبان جشن بخوبی و روشنی چون بام
مباد فرۀ ایزد، فراز ازان میهن
مباد زاهرمنش تیرگی بتاری شام
همیشه باد وطن خرم و خوش و معمور
همیشه باد پنهگاه خلق و کهف انام
خدا نداد بکس کشوری چنین که برد:
همیشه فیض فضیلت ازو دگر اقوام
بود ز "بلخی" و "هجویریش" جهان روشن
"جمال" اوست که گیتی بر آورد زِ ظلام
گر استوار نداری ز سومنات بپرس
زِ مولتان و لهاور شنو فصیح کلام
خدا بدشنه شاه جهان کشا "محمود"
زِ دود رنگ جهالت ز چهرۀ ایّام
نهاد بنیۀ فرهنگ و کیش سخت نکوی
بگوش خلق رسانید ایزدی پیغام
چه خونها که براه خدا چو دجله بریخت
چه مردمان که برین راه کرده اند قیام
برای قوم چنین زیبدار بآزادی:
زید بروی زمین در کمال عزت و نام
خدای را رهی و رهبر خلائق او:
ستیزه جو بعدوی خواست چون ضرغام
ز تاب تیغ عدو سوز او جهان روشن
ز رخش برق جهانتاب او شکست ظلام

کشود "احمد" او "سرخ دژ" بکشور هند
همان دیار که "سوریش" داد عدل و نظام
بکوهسار جلیل و منیع او سوگند
ببلخ و بست و هریوا و کابل و بگرام:
که نیست کشور دیگر بسان وی زیبا
که نیست خطهٔ دیگر چو مرزا و پدرام
بجشن ملی افغانیان راد و دلیر:
بمهرگان و باردی و بهمن و بهرام
مرا به عتبهٔ این قوم راد باد درود
خوشی بخاک چنین ملك باد و فره مدام!

از مجله سروش جلد ۲ شمار ۷
۱۵ اگست ۱۹۵۷\ ۲٤ اسد ۱۳۳٦ش

دریای خشک لب

تا پا بکوی آن بت رعنا گذاشتیم
پای دگر باوج ثریا گذاشتیم
صاحب نظرکجاست؟ که گوئیم راز دل
در بند زلف بود دل آنجا گذاشتیم
گیتی است جایگاه فساد و گزند و زور
این جیفه را بطالب دنیا گذاشتیم
در راه عشق گام بدشت جنون زدیم
مشکو و شهر و خانه به لیلی گذاشتیم
دامان دوست چون بتأسف ز دست رفت
دست دگر بگردن مینا گذاشتیم
گوهر نداشت ساحلِ دریای خشك لب
رخت امل به دامن صحرا گذاشتیم
اندوه فزود منظر آوردگاه دهر
جز درد سر نبود، بران پا گذاشتیم

شلورمه برخه

د استاد حبيبي څو تصويرونه

او د خپل لاس ليكونه

يادښت: موږ د کتاب په دې وروستۍ برخه کې د استاد يو شمير انفرادي او له نورو دوستانو سره ګډ تصويرونه چې د دوي د عمر بېلابېلو وختونو او د دوي د ژوند د بېلا بېلو وختونو نمايندګي کوي وړاندې کوو او هم د استاد څو د خپل لاس ليکني چې د دوي په خپل قلم دې ستاسو مخې ته ږدو، دا هم بايد ياده کړم چه د استاد دا ليکني زما او يا زما د کتابوبو په باب دئ څرنګه چې نوري ليکني يې دلته را سره نشته نو همدا ليکني يې د نمونې په توګه دلته عکس کېږي، او هم بايد د خپل ګران ورور او پياوړي دوست پروفيسر ولي محمد خان سيال کاکړ څخه مننه وکړم چې دې برخې ته يې د استاد دوه مهم تصويرونه چې استاد دوي ته د يادګار په ډول سپارلي وو، د نشر له پاره را ګړل.

يادونه او اعتذار

لوي استاد پوهاند عبدالحي حبيبي داسي وخت وفات شو چي زه له خپل هيواد نه د ظلم او استبداد او د كفر و الحاد وحشي لاس را بېل كړي يم او د مهاجرت او آوارگۍ بدي او ترخې ورځي شپې تېروم.

له يوې خوا له استاد سره ميني او پر ما باندي د هغوي حقوقو دې ته هڅولم چي زه د استاد پر مړينه د قلم اوښكي تويي كړم، خو له بلي خوا مي لاس تش او د تحقيق او څېړني له ابتدايي شرايطو نه هم محروم وم، خو له دې سره، سره د استاد مينه غالبه شوه او زه يې اړ كړم چي په استاد باندي يوه رساله وليكم. رساله مي هماغه وخت چي د استاد له غمجني مړيني نه خبر شوم پيل كړه خو د ژوند نا آرامۍ او د موادو نشتوالي دا كار پوره يو كال اوږد كړ او اوس چي د استاد د مړيني يو كال پوره شو زما دا ليكنه هم سر ته ورسېده خو بيا هم ليكنه تر زياته حده د كتابونو او اسنادو پر ځاي زما په حافظه او زما په خپل برداشت ولاړه ده، له دې كبله په كتاب كي د ټولو شويو تېروتنو، نيمگړتياؤ او نا رسائيو د بخښني غوښتنه له تاسو درنو لوستونكو څخه كوم. او يو ځل بيا د لوي خداي له لوي دربار څخه د لوي استاد پاک روح ښاد او هوسا غواړم.

په درناوي

ح، رفيع

١٣٦٤\٢\٢٠

پېښور، كوز تاكال